

## Szláv jövevényszavaink.

(Negyedik közlemény.)

### Garat.

CzF. szerint a *garat*: 1. tölcserforma famív, melyből a *malomkő* alá hull az őrlendő gabona; 2. átvitt értelemben torok, nyelvcső. E szótárunk szerint a magyar szó összevetendő a dalmát *grad*-dal. A NySz.-ban a *garat* (*garad*) első sorban technikai műkifejezés s a *malomban* levő azt a tölcserért jelenti, a melyen az őrlendő búza az alsó és felső őrlőkő közé hull. Ez a jelentése van meg a szónak ma is (a nép nyelvében *garagy* is, MTsz.). A Jord. k.-ben levő *garat* (Józsue IV., NySz.) «*alveus*» szerintem a népnyelvi *garád*-dal függ össze (MTsz.), s a *garat*-tól különválasztandó.

MIKLOSICH munkáiban olvasható (Slav. El., EtymWb.), hogy a m. *garat* szláv eredetű szó. Nekünk csak arra a kérdésre kell megadnunk a feleletet, milyen szláv nyelvből való ez átvétel.

Az óbolg. nyelvemlékekben többször van szó *malom*-ról (= ЖРЪНЪКЪ, ЖРЪЛЪЪ), *malomkő*-ről (= КАМЕНЬ ЖРЪНОВЪНЪ, камень ЖРЪНОВЪНЪ, v. ö. *malom* alatt a szójegyzékben), de *garat*-ról nem történik említés. Az óbolg. nyelvemlékekben nincs is a magy. *garat*-hoz hasonló hangtestű és jelentésű szó. Az egyházi szláv nyelvemlékek különféle szerkesztései közül hasonló szó csak az orosz emlékekben van; itt a *groтъ* = κόνδυ, calix, čaša, pohár (Микл., Lex. pal., SREZNEVSKIJ: Materialy). Ez a jelentés ugyan nem egyezik a magy. *garat*-tal, de ha tekintetbe vesszük, hogy a lat. *calix* (pohár, tál) jelentette «a vízvezetékben azt az érczvízfogót, a mely a kifolyó csöveket a főcsatornával egybekapcsolta, s egyszersmind tölcserül, de mértékül is szolgált» (v. ö. FINÁLY lat. szót.), legalább valószínűvé tehetjük, hogy az ó-or. *groтъ* «= κόνδυ,

calix» a m. *garat*-tal etymologiaiilag egy szó. Az ó-or. *grotъ* azonban «poharat, tálat» jelentett, a mi *garat*-unknak pedig ez a jelentése soha sem volt. Ezt az ó-or. *grotъ* szót SREZNEVSKIJ összeveti az ó-cseh *hrot*-tal, a mely «fejődézsza, sajtár» jelentésű. A két szó etymologiaiilag tényleg össze is tartozik.

Az orosz emlékek *grotъ* szavából azonban téves volna az a következtetés, a mely azt állítaná, hogy a *grotъ* egyszersmind ó-bolgár vagy bolgár szó. Az orosz emlékekbeli *grotъ* orosz szó és semmi más.

A m. *garat* csakis olyan szláv nyelvből való, a hol a *grot* technikai műkifejezés, s «infundibulum molare» a jelentése. Ép azért kutatni fogjuk, hol van meg e jelentés, milyen a szó geográfiai elterjedése, s ott, a hol a *grot* nincs meg, mi a m. *garat* egyértékese.

#### 1. M. *garat* = szláv nyelvi *grot*.

a) Szerb horv. nyelv: α) Északi horv. *ča*-nyelvjárás: *grôt*, gen. *grôta*: infundibulum molæ; morbus quidam in collo ovium (NEM., Čak. Stud. I. 368.); β) *kaj*-horv. nyelvjárás: *grôt*: catillum, catillus (BJELOSTIJEVEC), *grôt*: u mlina sud u, kojem stoji žito te se iz nega malo po malo prosiple i pada u mlin, a XVI. század óta kimutatva, akad. nagyszótár); *grott* melinszki: infundibulum molare (HABELICH); γ) *što*-nyelvjárás: VUK szótára szerint csakis a horvátországi *što*-kavstínában fordul elő a szó: *grôt* = u vodenica koš, gdje se žito zasipa (BER. és DERRA szótára nem ismeri).

Ez összeállításból az derül ki, hogy a szerb-horvát nyelvetterületnek csak egy részében járatos a *grot*, *grôt*, s itt a jelentése se több, se kevesebb, mint a m. *garat*-é (= infundibulum molare, v. ö. JAMBR.: infundibulum dicitur e canali s, per quem frumentum in molam decurrit). Ismeretlen azonban a szó Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában, s itt egész más szóval jelölik a *garat*-ot.

b) Szlovén nyelv: α) *grôd*: der mühltrichter, posoda v mlinu, v katero se žito vsipa, da po tem po koritecu na kamen pada; der brunnenkasten (magyarországi szlovén, v. ö. tót *hrôt*, c) β) *grôt*: der trichter, die gosse in der mühle, der rumpf der weinpresse; der trichter im stalle (s kozi *grot* mečejo seno s poda v hlev); der abgrund; kicsinyítve: *grôdek*; β) *grôt*: der trichter, die gosse in der mühle, der rumpf der weinpresse; der trichter im stalle (s kozi *grot* mečejo seno s poda v hlev); der abgrund; kicsinyítve: *grôtček*, *grôttec*, *grôttek*, igei származék: *grôtati*: trichterförmig mit den händen kreisen (v. ö. PLETERSNIK).

A szlovén nyelv területén tehát a m. *garat* = *grôt*, *grôd*.

c) Cseh-tót nyelv:  $\alpha$ ) ó-cseh, mai cseh: *hrot*: fejlődés (SREZNEVSKIJ: Materialy); *gosse in der mühle* (RANK); ugyanitt *hrota*, *hrotek*: milchnapf, melkkübel, milchgelte (RANK, MIKL. EtymWb.);  $\beta$ ) tót *hrtek*: sajtár, mulctrum (BERNOLÁK), *hrôt* (ejtsd: *hrrot*): fejlődés (Nyitra-m.), *garat* a malomban, sárosi tót *hrut* (JANCOVICS); a szarvasi tót nyelvjárásban *hrôt* (ejtsd: *hrvot*): *garat* a malomban; gémes kút kávája (v. ö. *b*)  $\alpha$ ) alatt).

A cseh-tótban a szónak már nagyobb a jelentésköre, mint a m. *garat*-nak.

d) Ki-orosz nyelv: *grot*, *hrot*: *kiš v mlini*, *art korb in der mühle* (ŽELECHOWSKI, MIKL. EtymWb.).

Ez összeállításból az tűnik ki, hogy a *grot* ismeretlen a lengyelben, oroszban, bolgárban, s a szerb-horvát nyelv szerbországi, bosznia-hercegovinai, montenegrói, dalmáciai (STULLI) *što*-nyelvjárásában. Állítani, hogy e nyelvekben megvolt a szó, s csak később, a magyar átvétel után veszett volna ki, lehet, de semmivel sem lehet ez állítást igazolni.

Ránk nézve a legfontosabb, hogy mi a m. *garat* neve a bolgárban s a többi szláv nyelvben. Erre ezt találjuk:

2. M. *garat* =

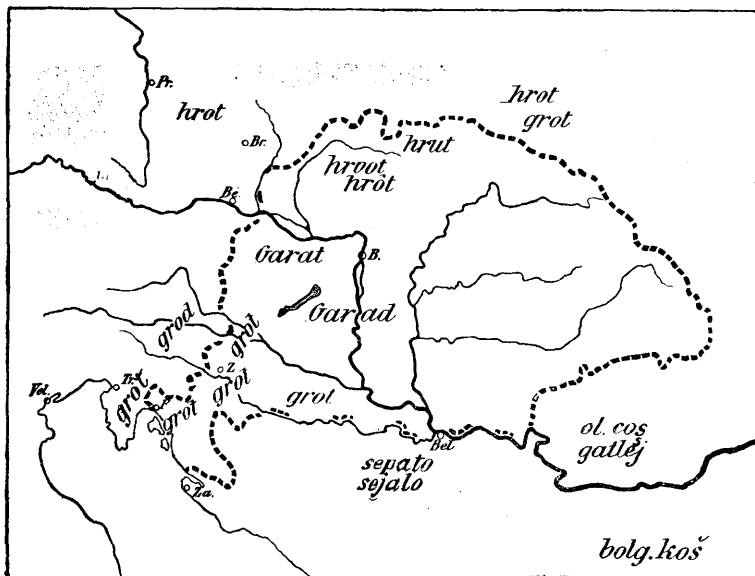
$\alpha$ ) bolg. *koš*: *piramido obrazen koš, nad vodeničnija kamък*, *v kogoto se sipva mlivota* (Sbornik VII. 226.), *koš*: *v vodenicita drvenija uredb, v koito se sipva mlivoto* (Sbornik XII. 291.);

$\beta$ ) szerb *sejalo* (BRANCS. DERRA), az oláhban *gâtlej*, *gât*.

Láttuk tehát, hogy a *garat* nem minden nyelvben *grot*, s legkevésbé az a bolgárban. Az átvétel sem történhetett onnan, a hol a szó nem volt meg, hanem csak onnan, a hol meg volt. A mi a szó átvételének hangtani oldalát illeti, megemlítem, hogy a cseh-tót alapalak *hrôt*, *\*grôt* hosszú *o*-val van, ellenben a kaj-horvátban rövid az *o* (v. ö. HABDELICH: *grott*). E rövid *o* jobban magyarázza meg a magy. *a* (*garat*) megfelelést. A jelentés is délszláv átvétel mellett tesz tanúságot.

Végül a mi a szláv szó eredetét illeti, inkább ahhoz a fel-fogáshoz hajlom, a mely a szóban a *\*grlo* (= torok) szóban levő gyökérszót látja (horv. akad. nagyszót.), mintsem ahhoz, a mely a

szláv szóban német kölcsönzést lát (v. ö. MIKL., EtymWb., PLE-TERŠNIK, MATZ.: Cizi slová).



### Gërlicze.

Az óbolg. evangélium-fordításokban egyszer előkerül a *gërlicze* is. A párhuzamos helyek ezek:

Luk. II. 24: Münch. k.: ket égenlő *gërlicet*, Jord. k.: ket *gherlyczeth* = Vulg.: *par turturum* | gör.: ζεύχος τρυγόνων = Assem.: *два ка грѣлицѣ*, Zogr.: *два ка грѣлннштѣ*, Mar.: *два ка грѣлннштѣ*, Sav. kn.: *к грѣлннштѣ*.

Ez idézetből azt látjuk, hogy az óbolg. evangéliumokban a *gërlicze*-nek két neve van; a régiebb szerkesztésű emlékekben *ka-grēlicīstŭ* (v. ö. JAG., Zur Entst. II. 62.), az újabb szerkesztésűekben *grēlicīstŭ* (v. ö. Sav. kn., Cloz.: 903, 908. sor, Cod. Supr. 341. l. 2. sor).

Az óbolg. nyelvmélekek alapján fejlődött orosz, bolgár, szerbhorvát evangélium-fordításokban a *kagrēlicīstŭ* csak egyben fordul elő (v. ö. Gal. ev. 1114 évből, Störine XXIX. 188.), az összes többiben *grēlicīstŭ* áll (Ostrom., Ev., Put., Trn., Pol., Nik., Hvalov

ruk., BERČ. Ulom., Starine XIX. 188, AMFILOHIJ: III. 2, 38, Ostrog., Erzsébet-biblia). Az egyh. szláv és óbolg. *grъlicъstъ*, valamint az óbolg. *kagrъlicъstъ* szavakról MIKLOSICHNÁL azt olvassuk, hogy a szó jelentése «pullus turturis»; e jelentés magyarázat azonban csak azon alapúl, hogy a *kagrъlicъstъ*, *grъlicъstъ* kicsinyítés a \**kagrъlica*, *grъlica* ból, jelenteni azonban a szó «turtur»-t, «gerliczé»-t jelent az óbolg. és az egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. SREZNEVSKIJ: Materialy).

A magy. *gêrlisce* egy szláv nyelvi *grlica* átvevése. Az óbolg. zsoldtárfordításokban ez alak is előkerül. A hely ez:

LXXXIII. zsoldt. 4: Döbr. k.: Mert ime vereb maganak hazat lelt es *gerlice* fezket, Keszthelyi k.: *gerlyce*, Kulcs. k.: *gerlyche* = Vulg.: Etenim passer invenit sibi domum et *turtur* nidum | gör.: τρυών = Psalt. sin.: ИКО ПЪТНИЦА ОБРЪКТЕ СЕБѢ ЧУДМННЖ І ГРЪЛНИЦА ГНЪЗДО СЕБѢ. A horv. glagolita emlékekben *grlica* (BERČ. Ulomci), az orosz Ostrogi bibliában *gorъlica* áll. Itt jegyzem meg, hogy e helyen a bolg. népnyelvi (*lastovica-ta*), az osztr. szlov. (*lastovka*), hazai szlov. (*lasztvicza*), krajn. szlov. DALM. (*lastovica*), VUK-DANIČIĆ féle szerb-horv. (*lastavica*), or. népnyelvi (*lastočka*) fordítások «hirundo»-ról s nem «turtur»-ról szólnak, a mi mindenestre egy lat.-gör. varians lectióra vezetendő vissza.

Az óbolg. nyelvemlékekben tehát a *gêrliczé*-re három kifejezést találtunk, a legrégebb volt a *kagrъlicъstъ*, a fiatalabb kifejezés pedig *grъlicъstъ*, *grъlica*. A bolgár eredet hívei már most azt mondanák, hogy a m. szó a bolgár kifejezések közül, a fiatalabb szerkesztésbeli kifejezések közül való, a mint ilyen átvételekre is vannak bizonyítékaink (v. ö. *ragya-rozsda* tárgyalását). Ámde a Psalt. sin. *grъlica* adatáról biztosan ki tudjuk mutatni, hogy a szó az óbolg. szövegbe hazánkban, a hazai szlávtság nyelvéből került, erre bizonyítékaink a következők:

1. A Psalt. sin. egyes részeit hazánkban fordították; a LXXXIII. zsoldtárba is az óbolg. *kagrъlicъstъ*, *grъlicъstъ* helyett itt kerülhetett bele a *grъlica*, a hol a szó, mint lejjebb látni fogjuk, ma is járatos.

2. A *grъlica* szó középbolg. nyelvemlékekből nem mutatható ki, itt csak *grъlicъstъ* olvasható (v. ö. Zlatoust 21. l.), ellenben megvan a szó a szerb (v. ö. *grъlica*: MIKL. Lex. pal., DANIČIĆ: Rječ.) és az orosz emlékekben (v. ö. *grъlica*: SREZNEVSKIJ: Materialy).

3. Az újabb bolgár fordításokban a *gerlice*-nek *grъlicъka* (РУЛЕС), *grъgorica* (bolg. népi ford.) a neve; *grъlica*-ról azonban a

szótárak *gërlice* jelentésben mitsem tudnak. MIKLOSICH sem idéz bolg. *gr̄lica* alakot (Denkschr. XXVII. 275, Slav. Etym.). EtymWb.-jában van ugyan *gr̄lica*, de a jelentése nincs megadva. A mai bolgárban a *gr̄lica* nem *gërlicé*-t, hanem torokbetegséget jelent (v. ö. DUVERNOIS), míg a *gërlice*-re a mai bolgárban *gr̄lovica*, *gr̄gurica*, *gurgurica*, *gr̄ḡlica*, *gr̄b̄lica*, *gurguvica*, *tr̄b̄rb̄*, *ḡr̄lička* kifejezések a járatosak (v. ö. MIKL. EtymWb., Dict. abr., bolg. népnyelvi fordítás, DUVERNOIS, RYLEC).

E három pontba foglalva igyekeztem valószínűvé tenni, hogy a Psalt. Sin.-beli *gr̄lica* szó nem lehet se óbolg., se középbolg., se pedig újbolg. szó, itt a *gr̄lica* = torokbetegség, míg ellenben a «turtur»-nak a magyartól elütő nevei vannak.

Ha már most azt kutatjuk, hol hívják a *gërlicé*-t ma és hívták a múltban az ósszláv \**ḡr̄lica*-ra visszamenő s a magyarnak megfelelő alakokkal, a következőket fogjuk találni:

1. *gr̄lica* = m. *gërlice*. Ezt az alakot találjuk a szláv bibliafordítások közül a következőkben: α) horvát: TRUBER (Luk. II. 24.), isztriai horv. (Jeremiás VIII. 7.), dalmát-horvát (RANIN: Ének. II. 12.); β) szerb-horvát fordítások (VUK-DANIČIĆ); γ) osztrák szlovén népi es hazai szlov. KŪZMIČS-féle fordítások;

2. *gërlica* = magy. *gërlice*: krajnai-szlovén DALMATIN-féle fordítás (Luk. II. 24.); ez alakra v. ö. stájeri szlov. *gërlica* = turteltaube (MEGISER);

3. *ḡr̄lica* = magy. *gërlice*: α) krajnai szlovén DALMATIN-féle fordítás az ótestamentomi részben (v. ö. IV. Móz. VI. 10. = Jord. k. *ghyrlyceet*, Jerem. VIII. 7.); β) sárospataki lengy. biblia, későbbi lengy. *śino ḡr̄lica* (v. ö. LINDE: *garlica* alatt);

4. *gorlica* = magy. *gërlice*: α) orosz bibliában és emlékekben (v. ö. Osztrogi biblia: LXXXIII. 4. zsoltár, SREZNEVSKIJ: Materialy, or. és kisor. népi fordítás); β) szerb fordítás (v. ö. STOJK. Luk. II. 24.).

5. *hrdlička* = magy. *gërlice*: cseh-tót fordításokban (v. ö. Václ., Kralici, PALKOVICS).

A mai bolgár fordításokban, mint fentebb láttuk, *ḡr̄lička* (RYLEC), *gr̄gorica* (bolg. népi ford.) olvasható.

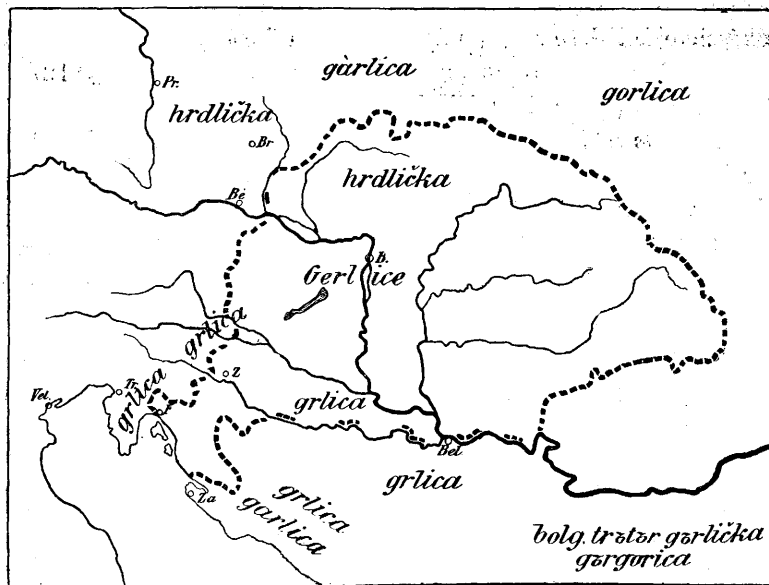
A szláv nyelvekben ma a *gërlice*-nek a következő nevei vannak: szlov. *gr̄lica*, *gerlica*, *garlica*, szerb-horv. *gr̄lica* (raguzai *garlica*, LINDE), lengy. *garlica*, *gardlica* (Denkschr. XXVII. 275, LINDE), kisor. *hortyća*, *gorlica* (Pisk. 32.), *gorlička* (Sborn. LAMANSKIJ: 224.), nagyor. *gorlica*, cseh-tót *hrdlička*, *hrdlice*.

Ez összeállításból megint az tűnik ki, hogy csak a bolgárban

nincs meg a *gǫrlīca*, *grǫlīca* szó «gerlice» jelentésben, itt a *grǫlīca* = torokbetegség, míg ellenben a *gerlice* = *гѣтъръ*, *gǫrgorica* stb. (lásd feljebb). Nem az a kérdés tehát, lehetséges-e egy bolg. *gǫrlīca*, *grǫlīca* alak, mert hisz illet akár a *БѢЛЕС*-féle *gǫrlīčka*-ból is ki lehet következtetni, de a tényt kell vennünk, s ez az, hogy itt nem hívják a *gerlicé*-t *gǫrlīca*-nak.

A magyar szó eredeténél már most mint átadót ki kell zárunk hangtani okokból az orosz, a lengyel, s a cseh-tótót. A szó csakis horvát-szlovén eredetű lehet. Ha tekintetbe vesszük, hogy a m. *gǫrlīca*-nek *gerle* (v. ö. MTsz. *gille*, *gelle*) mellékalakja is van, s hogy a *grǫlīca*-nak csakis a szlovénben van *grla* mellékalakja (v. ö. MIKL. Slav., Elem., PLETERŠNIK), még inkább megbizonyosodunk, hogy a mi *gǫrlīca*-nk, *gǫrlīca*-nk szlovén eredetű szó.

Támogat e hitünkben a szó hangalakja is. A m. *gǫrlīca*, *gǫrlīca*-beli *ǫ* ejtéskönnyítő hang, s arra mutat, hogy a szláv átadó nyelvben *r* sonáns volt, tehát *grlīca* a szó (v. ö. Münch. k. Luk. II. 24: *gǫrlīca*, Jord. k.: IV. Móz. VI. 10: *ghyrlyceet*). Részletesen a hangtani részben fogok beszámolni az óbolg. consonans + *ръ* + consonans hangtani megfeleléseiről és történeti fejlődéséről; itt csak azt emelem ki, hogy egy *\*grǫlīca*-ból (alapalak *\*gǫrlīca*, v. ö. or.



*gorlica*, lengy. *garlica*) a magyarban nem válik *gërlice*, ez csak *grlica*-ból való lehet. Az a nézet, a mely a bolg. *grl-* eredetben az *ъ* helyén *ö*-, *ë*-t magyarázna, szintén csak elméleteken építene. A jelentés, a hangtan, és a szó geográfiai elterjedése tehát első sorban szlovén eredet mellett bizonyít.

#### Kakas és népnyelvi kakat (MTsz.).

Nyelvtörténeti adataink szerint a «kakas»-ra a magyarban a «tyúk» szót is használták. Kiderül e használat a Münch.- és az Apor.-k.-ből, s megtalálható későbbi nyelvmélekekből idézve a NySz.-ban is. A Münch.-k.-ben erre vonatkozólag két adatunk van, ezek a következők: 1. Márk XIV. 68: Münch. k.: es *tik* zola = Jord. k.: az *kakas* ottan zola; 2. Márk XIII. 35: Münch. k.: *tik* zokoron, Jord. k.: *tykzokoron* = Károlyi: *kakas* szókor, Vulg.: in *galli cantu*. E használatot megerősíti az Apor.-k. is, itt ezt olvasuk: «mygh *tyk* zol addigh haromzor (172, kiadás 248. l.)».

Ez adatok igazolják, hogy a m. irodalmi nyelv történeti fejlődésében a régibb nyelvben *tik*: tyúk = *kakas*, míg a *kakas* újabb, fiatalabb kifejezés. Ezzel azonban nem azt állítom, hogy a m. nyelvben a *kakas* XV. századi átvétel, csak az irodalmi nyelv szókészlete fejlődése szempontjából fiatalabb a *tyúk* = gallusnál. Hogy a *kakas* régi szava nyelvünknek, mutatja az, hogy már 1275-ben előfordul (*cocos*, Nyr. XXV. 68.).

A *kakas* szláv eredetű szó, *gallus* az óbolg. emlékekben 13-szor fordul elő, s így a vizsgálódást könnyű szerrel végezhetjük. A helyek ezek:

1. Márk XIV. 68: Münch. k.: *tik*, Jord. k.: *kakas*, Vulg.: *gallus* | gör.: *ἀλέκτωρ* = Zogr.: *κοῦρκ*. Assem. és Sav. kn.-ban a hely nincs meg.

2. Márk XIII. 35: Münch. k.: *tikzokoron*, Jord. k.: *tykzokoron*, Károlyi: *kakas* szókor = Vulg.: in *gallucinio* | gör.: *ἀλεκτοροφωνίας* = Zogr.: *εἰς κοροφλαμηνεῖ*. Assem. és Sav. kn.-ban hiányzik.

3. Máté XXVI. 34, 74, 75, Márk XIV. 30, 72 (2 szer), Luk. XXII. 34, 60, 61, Ján. XIII. 38, XVIII. 27: Münch. k.: *kakas*, *kacas*, Jord. k.: *kakus* = Vulg. *gallus* | gör. *ἀλέκτωρ* = Assem. *kurb*, Zogr., Sav. kn.: *κοῦρκ*.

Ez összeállításból az derül ki, hogy az óbolg. evangéliumok-



ban *kurъ* = kakas. Ezt találjuk az Euch. sin.-ban is (v. ö. 88. l.: *до курнѣ кѣспѣтнѣ, по курнѣ кѣспѣтнѣ*). Van azonban egy óbolg. evangéliumfordítás, a hol a *kakas* csak egyszer *kurъ*. E fordítás a Cod. Marianus. Itt a *kurъ* csak egyszer fordul elő (v. ö. Ján. XVIII. 27.), máskor e kódexben a «gallus» állandóan *kokotъ* = *kokotъ*. JAGÍÓ, a Cod. Mar. kiadója erre vonatkozólag ezt írja (Cod. Mar. 468.): «Nem kételkedem, hogy a *kokotъ* szót akkor vitték bele a nyelvemlékbe, mikor valahol a szerb-horvát nyelvterületen d é l e n e kódexet másolták». Elöttem csak annyi bizonyos, hogy a szót feltétlenül a másoló vitte bele a szövegbe. Hogy e másoló milyen nyelvű volt, az a *kokotъ* = *kokotъ* adatból egyedül meg nem határozható, mert a *kakas*-nak a hazai szlovénben is *kokout* a neve (v. ö. a fenti idézeteket KÜZMICS fordításában).

Ha a különféle glagolita-, cyrill- és latinbetűs szláv bibliafordításokat vizsgáljuk, a *kakas*-ra a következő kifejezéseket fogjuk találni:

1. *kurъ* = m. *kakas* (v. ö. Ostrom., Mir., Nik., Trn., Dobr., stb., v. ö. még ŠURM. 78, 198.);

2. *petelъ* = *kakas* (v. ö. Dobr., JAG. II. 18, ma Macedoniában, Visoka faluban: *pentélut*), *petelъ* (v. ö. Star. XXIX. 188, Ostrogi biblia): *piteo* (v. ö. JAG. Cod. Mar. 468. *pijeteo*, VUK-DANI.), *petelin* (v. ö. DALMATIN); mai bolg. *pitél*, *petél*: hahn (ČANKOF: 23.).

3. *kokot* = *kakas* (v. ö. KÜZMICS. RAÑIN lection.);

4. *peteh* = *kakas* (v. ö. JAG., Cod. Mar. 468, Zárai és spalátoi BERNÁT lection.);

5. *pvac* = *kakas* (v. ö. Monum. IV. 252.);

6. cseh *kohout*, t. *kohút*, lengy. *kogut* (v. ö. Václ., Kral., PALK., lengy.);

7. *alektorъ* = gör. ἀλέκτωρ, *kakas* (v. ö. Starine XXIX. 188, Ostrogi biblia: Máté XXVI. 34, Márk XIV. 68, 72.).

Hasztalan kerestünk tehát e felsorolásban egy *kokošъ* = *kakas* szót, nem találtunk.

Az óbolg. nyelvemlékekben előfordúl egy *kokošъ* szó, csak-hogy ez «tyúk»-ot jelent. A helyek ezek:

1. Luk. XIII. 34: Münch. k.: a' *madar*, Jord. k.: az egyh *madar*, Kár.: a *tyúk* = Vulg.: *avis* | gör.: ὄρνις = Mar. *κοκοιηκ*. Zogr., Assem., Sav. kn.-ban hiányzik a hely. Az újabb bibliafordításokban *tyúk*-ról van szó e helyen (v. ö. *kokoš* = Ostrogi, VUK-DAN., *kokoš* = KÜZMICS, *kokush* = DALMATIN, *slepice* = cseh:

Václav, kralici ford.; *кочница, кочница* = orosz szerk. nyelvemlékek, AMFILOCHIJ III. 2, 79.);

2. Máté XXIII. 37: Münch. k.: a' *tic*, Jord. k.: az *tyk* = Vulg.: *gallina* | gör.: *ἄρνις* = Mar.: *κοκοινη*, Zogr. (későbbi, középbolgár interpolatio): *κοκοινη*. Sav. kn.-ban nincs meg a hely, míg Assem.-ban *ležaê* (= *ležaja*) áll; ez a *ležaja* a *kokoš*-nál szerkesztésileg fiatalabb kifejezés (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 65.), s eredetére összevetendő hazai szlov. *kokouš vözleže* = a tyúk költ, dalm. horv. *izlēchi se* = pullos ex ovis oriri (STULLI), hazai szlov.: on je z . . . vészi *zleženyá* = ilyen olyan faluból való, születésű (v. ö. Návuk 3.). Az óbolg. *ležaja* tehát szóról-szóra «költő»-t jelent.

E két idézetből tehát az derült ki, hogy az óbolg. emlékekben *kokoš* = gallina, tyúk. «Tyúk»-ot jelent a *kokoš* az orosz emlékekben (SREZNEVSKIJ: Materialy), a lengyelben (LINDE), a bolgárban (DUVERNOIS, CANKOFF: *kokoškù* 36, 176, u. o. *kváčkù* = gluckhenne; Sborn. VII. 226, X. 332, XIV. 202, krassói bolg. *kokoška* Isvjestija IV. 656.), szerb-horvátban (VUK, STULLI, Mon. IV. 252, RAD III. 73, CXVI. 123, NEMANIĆ II. 194, 196. stb.), a szlovénben (v. ö. hazai szlov. *kokouš*, osztr. szlov. *kokuš* MEGISER, *kakùš* Archiv VIII. 435.). E nyelvekben a *kokoš* kivétel nélkül «gallina, tyúk», s a «gallus, kakas»-nak egészen más a neve (v. ö. hazai szlov. *kokout*, osztr. szlov. *petelin*, horv. szerb: *peteh*, *piteo*, *pijeteo*, *peteo*, macz. bolg. *pentélut*, más bolg. *petél*, *pitél* (v. ö. CANKOFF Gram. 23, szótár).

A magyar *kakas* tehát nem lehet a CYRILL- és METHOD-féle nyelvemlék nyelvéből való, mert itt *куръ, kokotъ* a «gallus», *kokošъ, ležaja* a «gallina, tyúk».

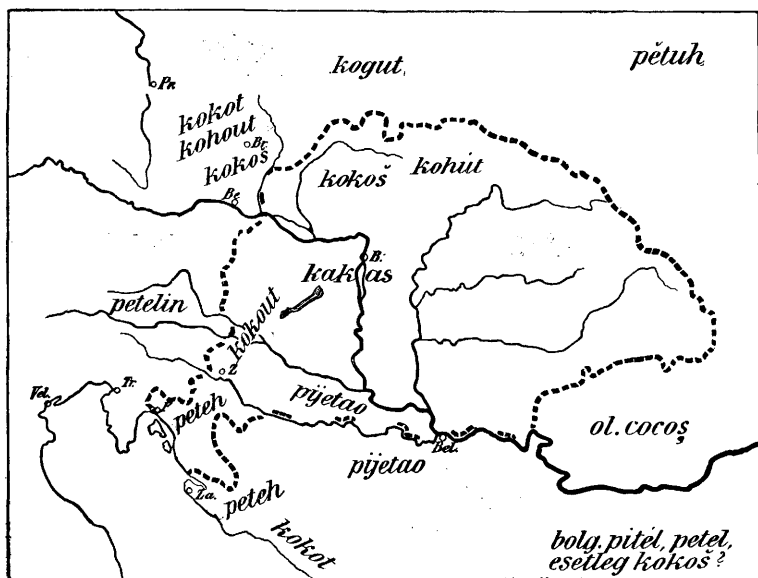
Ámde vannak nyelvek, a hol a m. *kakas*-nak «gallus» jelentésű *kokošъ* a megfelelője. A horv. akadémia nagyszótára *kō.ōš* alatt ezt írja: «cseh *kokoš* hímnemű és gallus-t jelent, a szó azonban ritka». RANK szótárában van cseh *kokoš, kokeš* s «Hahn» a jelentése; GEBAUER JÁNOS, a prágai egyetem tanára, azt írja nekem, hogy a készülő cseh nyelvtörténeti szótárban egyetlen egy *kokoš* = gallus adat nincs, s ő e jelentésben JUNGMANN-ból ismeri a szót; mint nőnemű szó *kokoš* alakban «tyúk»-ot jelent, s a lengyel nyelvvel határos területen fordul elő. A morva-cseh-tót nyelvjárások azonban ismerik a szót, s BARTOŠ szerint (Dial. mor. II. 329.) *kokeš* = kohout, hahn. BERNOLÁK szótára szerint ismeretes a szó tót nyelvterületen is *kokeš* alakkal «hahn» jelentésben, értesü-

lésem szerint *kokoš* = kakas Nyitramegyében (ERNYEI ISTVÁN érte-  
sítése). A tótban ugyan *kohút* a «kakas» általános irodalmi neve, s  
a *kokoš* több tót dialektusban a «penis» neve (ugyanitt *kokot* =  
v. ö. gyermeknyelvben *kakaska* = penis).

Ez adatokkal tehát sikerült olyan nyelvet találnunk, a hol a  
*kokoš*, *kokeš* = gallus. Nem állítom azonban, hogy a *kakas* kétség-  
telenül cseh-tót eredetű szó. Van ugyanis egy ó-or. nyelvemlék, a  
hol az óbolg. *kurь* = *kakas* helyett *kokošь*-t találunk. E nyelv-  
emlék a IX—X. századi Čten. Ev. Grig. (v. ö. AMFILOCHIJ III. 2.  
79.). Ez orosz szerkesztésű nyelvemlékben *kokošь* = m. *kakas*.  
Nagyon valószínű, hogy ez a *kokoš* adat bolgár nyelvjárási adat, s  
nem orosz. E hitben némileg megerősít az, hogy egy XIV. századi  
bolgár kéziratban a *kokošь* = accipiter (MIKL., Lex. pal.), a mai  
bolgárban *kokošar* = astur palumbarius, ястребъ (Sborn. VII.  
420, DUVERNOIS: куроходъ, a szerbben *kokošar* = tyúkól, Свилю,  
Naselja I, 63.). — A mai bolgárban azonban a *kokošь* (DUVERNOIS)  
kizárólag «tyúk»-ot jelent (v. ö. pl. kokošin trъ = Sborn. VII.  
226, X. 332, XIV. 202.), míg a «kakas»-t *pitěl*, *petěl*-nek hívják  
(v. ö. Arkiv VIII. 261.). JIREČEK «Geschichte der Bulgaren» című  
művében közöl egy bolgár helynevet, a mely «*kokoši-glavci*-nak  
hangzik, s «Hahnenköpfe»-t jelent (111. l.). A szerb Dečani kolostor  
1330 iki alapítólevelében (v. ö. MIKL. Mon. serb. 93.). Ez adatokból az  
a meggyőződésem, hogy a cseh-tót nyelv mellett a bolg. nyelv egy ré-  
szében is megvolt, esetleg ma is megvan a «kakas» jelentésű «*kokošь*».

Fejtegetésem címéül a *kakas*-sal egy jelentésű népnyelvi  
*kakat*, *kokotka* (kakasszeg) szót írtam. Ez a *kakat*, a mely a szláv  
nyelvi *kokot* = kakas szóra megy vissza, s helyneveinkben is elő-  
fordul, szintén szláv eredetű szó, s azért nem lehet bolgár szó, mert  
bolgárul sohasem hívták a *kakas*-t *kokot*-nak.

Fejtegetésem eredménye az, hogy a m. *kakas* lehet cseh-tót,  
lehet esetleg bolgár átvétel is (ol. *kokoš*: puskakakas, s ugyanabban  
a jelentésben kisor. *kokoš* talán magyar eredetű, Nyr. XVI. 543,  
ZELECHOWSKI, v. ö. osztr. szlov. *petelinec*: hahn auf dem giessfass),  
a *kakat*, *kokotka* azonban kétségtelenül nem bolgár átvétel (*kakat*  
helyneveinkben igen régi, v. ö. 1403-ból *Kakat*, CSÁNKI, Magyar  
földr. II. 44, III. 681.), hanem cseh-tót (v. ö. ócseh *kokot* = hahn,  
RANK) vagy dunántúli szlovén. A «kakas» fogalomra való szláv  
szavakat a következő térkép tünteti elő:



### Kapcza.

*Kapcza*-n olyan vászonból, esetleg posztóból való ruhadarabot értünk, a melybe a lábat begöngyöljük s reá cipőt, eszímát húzunk (CzF.). A régi nyelvben ezenfölül «filzschuh, soccus» jelentésben is találjuk a szót (v. ö. NySz., Beszt. Szój.; a Schlägl Szój.-ben *sardis* érthetetlen latin szó), a mi azt teszi, hogy a *kapcza* a cipőnek egy nemét is jelentette.

A szó kétségtelen szláv eredetű jövevény, csak az a kérdés, milyen szláv nyelvből való.

Az óbolg. evangéliumokban *sapogъ* szóval van fordítva a lat. *calceamentum*, gör. ὑπόδημα (v. ö. Máté III. 11, X. 10, Márk I. 7, Luk. III. 16, X. 4, XV. 22, XXII. 35, Ján. I. 27.), s ilyenkor a mi emlékeinkben a *saru* szót találjuk. A szerkesztésre fiatalabb óbolg. emlékekben a *saru*-nak *onušta* (ОНОУШТА) is a neve. Ezt találjuk a Cod. Supr.-ben (13 lapon kétszer, 332.) s ez az ОНОУШТА váltakozik a *sapogъ* (САПОГЪ)-gal a különböző egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. АМФИЛОХИЈ III. 2. 120, 123, 174.). A szláv nyelvek egy részében (l. lejjebb) a «kapcza»-t tényleg *onuča*-nak hívják,

ebből tehát azt lehetne következtetni, hogy talán az óbolg. *ѠНОУШТА* is jelentett «saru» mellett «kapezá»-t is (v. ö. SREZNEVSKIJ: *Materialy*). Ezt azonban bizonyítani nem tudjuk, mert az óbolg. emlékekben «kapezá»-ról nincsen szó.

Az óbolg. emlékekben azonban a magyar *kapezá*-hoz hasonló hangalakú szó sem kerül elő, az egyházi szláv emlékekben azonban találunk megfelelő szót. A XIV. századi horvát benzés regulákban olvassuk, hogy a lat. *caligæ, pedules* = horv. *kopitca, kopit'ca* (Starine VII. 113, 114.). E szó az orosz emlékekben is megvan, csakhogy több jelentésben; itt a *kopytce* = 1. calceamenti genus; 2. női sapka; 3. a hímzésnek egy neme (SREZNEVSKIJ: *Mater., Vostokov, MIKL. Lex. pal.*). A m. *kapeza* egy ilyen *kopytce* szóval függ össze, a mely kicsinyített alakja a *kopyto*-nak (v. ö. *kapta*-fa alatt). Hogy eldöntsük, milyen szláv nyelvi átvétel a m. *kapeza*, szükségünk van arra, mikép hívják az egyes szláv népek a *kapezá*-t.

A) *Onušta* = or. *onuča*: kapeza, kisor. *onuča*: fusslappen, szlov. *onuča, vnuča, vnuča*: fussfetzen, schuhfetzen, hazai szlov. *mlüca*, cseh *onúc*: fusslappen, t. *onuca, onica*, lengy. *onuca, onuczka*: leinwand die füsse zu bewickeln statt der strümpfe in den stiefeln (LINDE);

B) bolg. *návoj* (többes *návoji*: fussfetzen, CANKOF, Gram. 22, *русскъ грубаго холста замѣняющій носокъ, DUVERNOIS*); ugyanitt *čjorápi* = strümpfe (CANK. 127.).

C) szerb *đbojak*: das fusstuch, pannus ad pedes involvendos. A «kapezá»-nak ez a neve Szerémben, a Bánátban, a Bácskában, Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában (VUK); v. ö. oláh *obială* = kapeza. bolg. *obúšta*: fusswerk (CANK. 185.).

D) Legutoljára hagytam azokat a nyelveket, a hol a magy. *kapeza*-ra fontos *\*kopytce, \*kopytсь, \*kopytica* előfordul. Itt csak azt kell megjegyezni, hogy az or. *kopytce*, kisor. *kopitce* szót jelentése miatt (= kis pata, stb. DALJ, ZELECHOWSKI) az átadók sorából ki kellett zárnom. Ezek előrebocsátásával a következő adatokat közlöm:

morvaországi cseh: *kopytce*: kleine stiefel aus kotzen über die knöchel (RANK, BARTOŠ: *Dial. mor. II. 269, 270.*);

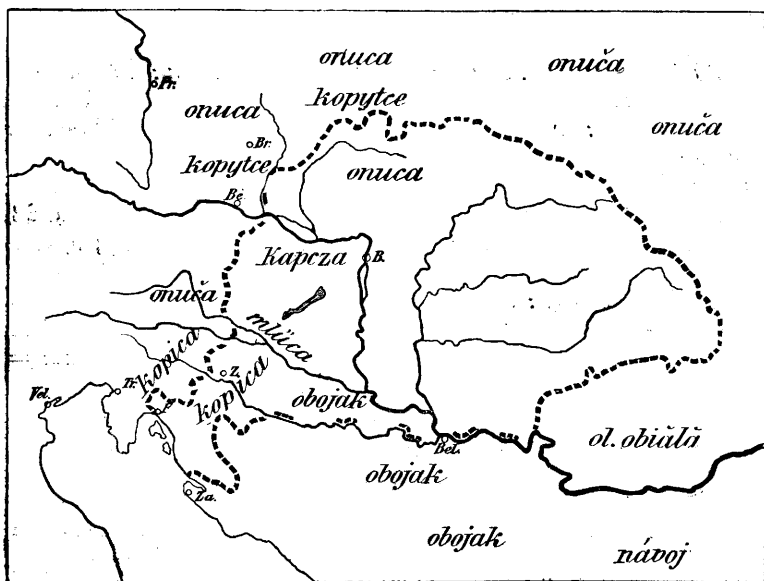
lengy. (nyelvjárási adat): *kopyce* = onucki (KARŁOWICZ: *Słow. gwar polskich*);

szlov. *kopica*: socke, *kopitce*: fusssocke, *kopitec*: socke, pantoffel (PLETERSNIK);

horvát: *kaj*-nyelvterület: *soccus* = *kopitecz, v kopicze obut*

(BJELLOST.); *kopitecz* = *soccus* (HABDELICH); *soccus* = *kopieza*, *socke*, *filzschuh*, *kaptza*. *socculus* = *kopichieza* iz *platna*, ruhából való *kaptza* (JAMBRESSICH). A szó geográfiai elterjedésére rendkívül fontosak a horvát Akadémia nagyszótárának adatai; itt *kòpica* (= *nazuvak*, *obojak*, *dokolenica*, *tanka crevlica*, *soccus*, olasz *scarpetta*) alatt Isztria szigeti adatokat is olvasunk. VERANCSICSnál «*soccus* = *scarpetta* — *kopiteza* = *kapeza*» áll, MICALIÁban *kopitec* t olvasunk. Ez adatokból az derül ki, hogy a *ca*-nyelvtérület északi része is ismeri a *kòpiceza* = *kapczá*-t. Magam Vínodolban azt tapasztaltam, hogy ott népiesebb az olasz eredetű *škrpeta* kifejezés.

Ha már most megrajzoljuk a *kapcza* szó, illetve jelentés szláv geográfiai elterjedését, s tekintetbe vesszük a hangsúlyt is (*kòpica*), akkor a magyar *kapcza* horvát-szlovén eredetű kifejezésnek bizonyúl. Bolgár azért nem lehet, mert ott a *kapczá*-nak egészen más neve van és volt (v. ö. *kapta*-fa).



#### Kapta, kaptafa.

Nyelvtörténetünkben a *kapta* két jelentéssel van meg: 1. pferdehuf, ungula equi, lókapta; 2. schuhmacherleisten. Az első

jelentésben a szó elavultnak tekinthető, ma inkább ló-pata-ról beszélünk (v. ö. t. *pāta*, cs. *pata*, szlov. *peta*, egyházi szláv *pęta*, pl. Ostrogi biblia, Genes. XLIX. 17: ПАТС КОНЬСЪ = ungalas equi). A népnyelvi *kapta*, *kapca* (a ló patáján levő betegség, daganat, MTsz., Czucz.-Fog.) ezzel a «pferdehuf» jelentésű *kapta*-val függ össze. A második jelentésben (schuhmacherleisten, instrumentum sutoris) a *kapta* ma is általános, s régiségét bizonyítja, hogy már a Schlägeli szój.-ben ezzel a jelentéssel van meg (2255. szám a.). Az a szláv nyelv, a melyből mi *kapta* szavunkat vettük, kell, hogy mindkét jelentésben bírja a szót.

Az óbolg. zsoldárfordításokban szó van «ungula vituli» = borjúnak a körméről. A hely ez: Psalt. sin. LXVIII. 32: ТЕЛЪЦА ... ИЗДЪЖИУТА ПАЗНЕГЪТИ, BERČ.: Ulomci: *pažnoh'ti*, Ostrogi bibl.: *pažnokti* = Vulg.: super vitulum . . . producentem ungalas, Aporkód.: *körmök*, Döbr.-k.: *köröm* nevelő borional.

Ez idézetből az tűnik ki, hogy a borju-, s általában a baromkörömnek az óbolg.-ban *pažnegъъ* (többese *pažnegъti*) volt a neve. A szláv nyelvek egy része ma is különbséget tesz az «ungula jumentorum» és az ungalas equorum» közt. Az «ungula jumentorum» a szerb ВУК-DANIČIĆ-féle bibliafordításban *pápak* (v. ö. ВУК szótára: die klaue), a szlovén DALMATINNÁL (v. ö. LXVIII. zolt. 32: *parkle*) *párkelj*, a hazai szlovénben *pážle* (v. ö. TERPLÁN, Knig. žolt. LXVIII. 32: telesics *pá'žlāti*), a tótban *paprček*, *paprčok* stb. E nyelvekben az «ungula equorum» *kopyto* (v. ö. t. *kopyto*, szlov. *kopíto* stb.).

Vannak azonban szláv nyelvek, a hol a *kopyto* «ungula equorum et jumentorum» jelentésű. Így az orosz Ostrogi bibliában (Levit. XI. 3, 4, 5, 6, 7, 26, Dent. XIV. 6, 7, 8.), a népnyelvi or. fordításban, valamint a bolgár népnyelvi fordításban is. A szláv *kopyto* egyébiránt olyan szó, a mely minden szláv nyelvben előfordul (v. ö. or. *kopýto*, lengyel, cseh, tót: *kopyto*, bolgár, szlovén *kopíto*, szerb-horv. *kópito*). Csak a jelentésben van különbség; a szláv nyelvek egy részében csak a kis «lópatá»-t jelent, más részében e mellett «baromkörmöt» is. Az óbolg. nyelvemlékekben nincs szó «ungula equi»-ről, a későbbi szláv nyelvemlékek alapján azonban állíthatjuk, hogy a «*kopyto*» volt a szó alakja (v. ö. SREZNEVSKIJ: Mater., МИКЛ., Lex. pal., és az Ostrogi bibliában: Genes. XLIX. 17, Judic. V. 22, IV. Reg. IX. 33, Ézsai. V. 25, Ezek. XXVI. 11. =

ungulæ equorum). Támogatja ezt az is, hogy a *kopyto* az összes szláv nyelvekben «lókapta»-t is jelent.

Ezek szerint tehát a magy. ló-*kaptá*-t lehetne származtatni egy óbolg. *kopyto*-ból (= ungula equi). Azonban tekintetbe kell vennünk, hogy a m. *kapta* csakis olyan nyelvből való lehet, a hol a *kopyto* = *kaptafa*, *schusterleisten* is. S ez a jelentése a szláv szónak csak egy bizonyos szláv nyelvcsoportban van meg. A *kaptá*-nak a szláv nyelvekben következő elnevezései vannak:

A) *kopyto*: 1. lengyel *kopyto* (*schuhmacherleisten*, LINDE), innen lel-et való a kisor. *kopító*: *schuhmacherleisten* (ВСО на одно копито = alles über einen leisten geschlagen, ZELECHOWSKI), a melynek elterjedésére fontos, hogy MITRÁK és CSOPEY szótárai nem ismerik | 2. cseh-tót: *kopyto*: *schuhmacherleisten*, *kopy ár*: *leistenmacher* | 3. osztr. szlov. *kopíto*, hazai szlov. *kopítq*: *leisten* (v. ö. vse po enem kopitu = alles nach einer façon, na jedno kopito nabití = über einen leisten geschlagen, v. ö. egy *kaptára verni*, NySz.), *kopítar*: *leistenschneider* (PLETERŠNIK) | 4. horvát: α) *ča*-terület: *kòpito*: forma di scarpe, legno, sul quale si cuce la scarpa, calcei forma. leist (BELLA, STULLI, VOLTIGGI; magam Noviban *kalup* és *kòpito*-t hallottam): β) *kaj*-terület: *kopito* szósztárszko (BJELLOSTIJEVEC, HABDELICH): forma calcei, modulus (v. ö. horvát akad. nagyszótár).

B) Orosz, kisor. *kolódka*: *kaptafa* (MITRÁK, DALJ., ZELECHOWSKI).

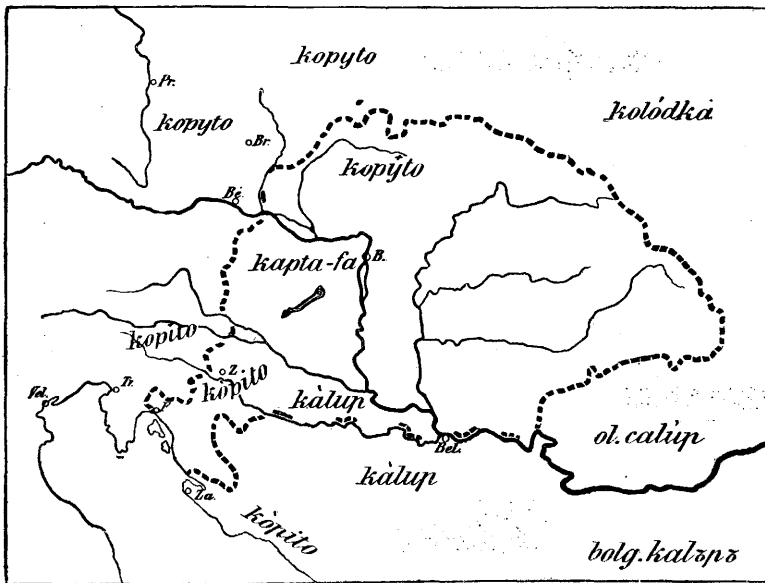
C) Bolg. *калъръ* (Duvernois), szerb *kàlup* (VUK.): *kaptafa*. E nyelvekből átment a szó az oláhba is (*calúp*, СИНАС II. 555.). Az oláh nyelv egyébként is tanulságos vallomást tesz; itt megvan a *copítá* is, de «ungula» a jelentése (v. ö. corne du pied, ongle, sabot, СИНАС), míg a *kapta*-fa *calúp* és a magyar eredetű *cáptá* (Arad-megye).

Azokban a nyelvekben, a hol a *kopyto* = *kapta*-fát jelent, a *lókapta*-nak is *kopyto* a neve, némelyikben csakis az «ungula equi» *kopyto* (v. ö. feljebb).

Végül még egy hangtani bizonyíték, hogy a *kapta* nem lehet bolgár eredetű. A szláv *kopyto* ugyanis a lengyelben, oroszban az *y*-n, bolgárban, szlovénben az *i*-n (*kopíto*) van hangsúlyozva. Az *i* kiesését mi csak úgy érthetjük meg, ha a szó az *o*-n van hangsúlyozva. Ez a hangsúly van a cseh-tótlban és a szerb-horvátban (*kòpito*); a hangsúlytalan *i* közvetlenül a hangsúlyos szótag után eltűnik ugyan a bolgár nyelvjárásokban is (v. ö. bolg. *vodenícù* és *vodencù*, САНКОФ 4. 1.), de e szóban az oláhba is *copítá* alakkal



ment át. A bolgárban azonban a *kapta-fá*-nak sohasem volt *kopito* a neve, s így jelentése alapján sem lehet a szó bolgár. Az én nézetem szerint a szó *kaj*-horvát nyelvi átvétel. Megemlítem, hogy a horvát csizmadiaműnyelvben sok a magyar eredetű szó is (v. ö. HEFELE: Opančar i opančarstvo: faraguvat', fizis stb.). Egy okkal több, hogy a mi szavunk a horv. *kaj*-nyelvi *kòpito*-ból jött. A szláv elnevezések a *kaptafá*-ra már most geografiaiilag feltüntetve a következők:



### Kapotnyak.

E kifejezések kapcsán szólok a *kapotnyak*-ról is. Ugyanabból a szláv szóból, a melyből a *kapta* és a *kapeza* eredt, való a *kapotnyak* is. Nyelvemlékeinkben *kapatnok*, *kapotnyak* és *kopotnyik* mellékalakokkal fordul elő (NySz.); jelentése «asarum, haselwurz». Népnyelvi adataink szerint Dunántúl kizárólag *kapotnyak*, Ung-megyében *kopotnyik* az alakja (MTsz.). E népnyelvi elterjedés azt bizonyítja, hogy a régi adatok is nyelvjárási változatoknak tekintendők.

A szó az óbolg. emlékekben nincs meg; egyházi szláv emlé-

kekből sem mutatható ki, jóllehet elég népies gyógyítást tartalmazó szláv kézirat van. A szó azonban ma csaknem az összes szláv nyelvekben előfordul, s ebből joggal lehet következtetni, a mit LINDE ír szótárában, hogy az egyházi nyelvben \**kopytნიკъ* lehetett az alakja. A magyar szó eredete szempontjából már most az a fontos, hogy a szláv nyelvek egy része *kopytნიკъ*, más része *kopytნიაკъ* alakot mond.

A) *kopytნიკъ*: 1. or. *kopýtnik* (változat: *kopýtenъ*, *kopýtki*): asarum europæum (DALJ.), *kopýtnik* = podlěsник, asarum europæum, európai kopotnyák (МИТРАК); kisor. *kópitень*, *kopítnik*: haselwurz (ZELECH.).

2. lengy. *kopytnik*: haselwurz (LINDE), cseh-tót: *kopytník*: haselwurz (RANK).

3. szlov. *kopítnik* = asarum europæum (PLET.).

4. szerb (Montenegro): *kopitnik* = asarum europæum (VUK).

B) *kopytნიაკ*, képezve *kopytნი*-ből: 1. Az egész szerb-horv. területen: *kòpitniak* (MICALIA: *kopitgnak*: trava, asarum, BJELOST.: *kopitniak*: asarum, JAMBR.: *kopitnyak*: hedera terrestris: a földön elfolyó borostyán, itt fűnevek még: *paszternyak*, *bobovnyak*, *plyuchnyak*, *buhnyak* stb., VUK: *kòpitnjak*: asarum europæum, horvát akad. nagyszótár), boszniai: *kopitgnak*, raguzai *kopitgnak* (LINDE), Noviban *kopitniak*.

2. kisor. *kopitnjak*: haselwurz (ZELECHOWSKI és horvát nagyszót.).

Ez összehasonlításból kitetszik, hogy a *kapotnyak* neve szerb-horv. területen *-njak* képzős alakban járja. A bolgárból a szót nem tudjuk kimutatni, a szótárak nem tudnak róla (DUVERNOIS). Lehet, hogy előfordul, lehet hogy nem. A m. *kapotnyak* ezek szerint képzője miatt csakis horv.-szerb eredetű lehet (szlov. *kopitnjak* = hufmesser).

### Kelepcze.

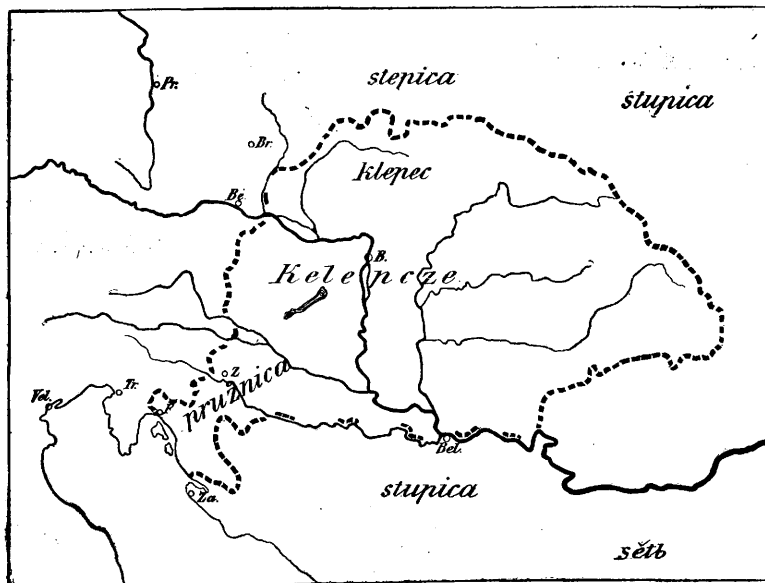
JAGIĆ, Zur Entst. II. 60. lapján annak a nézetnek adott kifejezést, hogy az egyházi szláv nyelvemlékekben előkerülő *кленѣцъ*, *кленѣца* = *klerьць*, *klerьца*: tendicula, *παρίς* moravismus, illetve slovacismus. Jól tudta JAGIĆ, hogy a *klerьць*, *klerьца* megvan MIKLOSICH: Lex. pal.-ában és SREZNEVSKIJ: Materialy-jaiban (a szó ismeretes egy-egy adatban egy XI., egy XII. és egy XIII. századi kéziratból, e kéziratok közül a XIII. századi Besědy papy Grigor.

ezíműről SOBOLEVSKIJ azt bizonyította, hogy morva-tót szerkesztésű szláv nyelvemlék), de előtte az lebegett, hogy az óbolg. nyelvemlékek szókinése hosszabb történeti fejlődésnek az eredménye, a melyben sok, nem bolgár szó van. A *klepъcъ* szóval azonban JAGIĆ mást is akart bizonyítani. Azt akarta kimutatni, hogy a bibliának ótestámentomi részei közül is voltak egyes darabok még МЕТОД életében lefordítva. Az ótestámentomban ugyanis szó van *kelepъczé*-ről, mint «madárfogáshoz való eszköz»-ről (v. ö. Gyöngyösi-szótár, a hely Peldabeszédek IV. 5. alatt olvasható, v. ö. Grigor. Parimejnik-ban a különböző változatokkal 164. l. : *ѡ κλεπηца ѡ κλεπηца, ѡ κλεπηца, κλεπηць, κλεπηца, κλεπηць, ѡ κλεπηца*, Osztrogi biblia: *ѡ κλεπηца ѡ κλεπηца*, DALMATIN: iz *roke*, DANIČIĆ: iz *ruke*, szorb biblia: *sruki* = KÁROLYI: *kezeből*, KOM. CSIPKÉS: *kezeből*, TÁRK.: *kezeből*), s *κλεπηца* a szó alakja. Mivel már most a szláv nyelvek közül csakis a tótban van *klepec* = *tendicula*, *kelepъczé* (BERNOLÁK) jelentésű szó (v. ö. horv. *klepъc*: kalapács, mérleg, serpenyő, NEMANIĆ I. 383, szlov. *klépec*: hammer, klepper, szerb: horvátországi: *klépac* kalapács VUK, bolg. *klépъ*: dengeln, an das Brett schlagen, beschmutzen, CANKOFF 176, DUVERNOIS), következett, hogy e szó csakis a magyarországi tótból kerülhetett az egyházi szláv, s így az ótestámentomi fordításba. E tanítás helyessége mellett fel lehet még hozni, hogy a *klepъcъ* olyan *klepъti* szláv igével függ össze, a melynek jelentése «claudere, csukni, rekeszteni» (v. ö. *zaklepъ*, claustrum, VONDRÁK, Altk. gr. 91.). S ez a jelentés előkerül a cseh-morva szerkesztésű Kíjevi levelekben (fol. V., JAGIĆ: WBL. 51.), a hol *заклене* = *zaklepe*: reclusit. Az óbolg. evangéliumok közül *zaklepe* van a Cod. Mar.-ban (Luk. III. 20. = Münch.-k.: *berrekte*), míg a Zogr.-ban *zaključi* áll (v. ö. a különböző nyelvemlékekbeli megfeleléseket Starine XIX. 209.), s ugyanakkor a középbolgár fordításokban *zatvori*, *zaključi* áll (v. ö. JAGIĆ, Ev. Dobr. II. 18.). E vizsgálódás tehát azt mutatja, hogy a *klepъcъ*-nek megfelelő *zaklepati* (*zaklepe* aoristos egyes 3. személy, JAG., Zur Entst. II. 65, 74.) sincs meg akármilyen kéziratokban, hanem főleg olyanokban, a melyeknek az eredet, a másolás szempontjából házákkal valamelyes összefüggése van.

A *kelepъczé*-vel rokon jelentésű a magyar *tör*, *παρίς* (v. ö. Jerem. V. 26, 27, KOM. CSIPK.: a tört megvetették a madarászok, KÁR.: tört, TÁRK. tört és *ke'epъczéket* = Osztrogi bibl.: *πτηνηνη*

ЛОВЕЦЪ СЪКТИ СТАВЛАЦИНЪ И ПОНОЖИ МЪЖЕМЪ ИАКО ПОМУА ПОЛНА ПТИЦА, DALM.: *s precepom*). Ilyenkor az óbolg. emlékekben *сѣтъ* (v. ö. Luk. XXI. 35, Cod. Supr.: 51, 59, 82, 143, 171.) vagy *сѣло* szót találunk (v. ö. Cod. Supr. 233, t. *sidlo*: kelepceze, BERNOLÁK, MIKL. Lex. pal.). Végül megemlítem, hogy KÁROLYI Újtestámentó-mában még kétszer van szó *kelepce*-ről; az egyik hely Róm. XI. 9. (Šiš. Hvalov ruk.: *въ сканьдалъ, АМФИЛОХИЈ II. 1. 204: въ сѣблазнь*), a másik Jan. jel. II. 14. (= Jord.-k.: tantorodasth, АМФИЛОХИЈ III. 1, 43: *сѣблазнь*, KÜZMICS: *szpáka*); ez azonban átviteles jelentés.

Fejtegetésem végeredménye tehát az, hogy a m. *kelepce* e történeti fejlődésbeli vizsgálat alapján a magyarban nem lehet bolgár, hanem csak tót eredetű szó. A szláv nyelvek a *kelepce*-t, a tótot leszámítva, nem hívják *klepъсь*, *klepъcja*-nak, hanem egészen más szóval élnek (v. ö. horv. *zprusnica*, *zpruvalnica*, *szklopalnica*, JAMBLESICH. *pruglo*, BJELLOSTIJENEC, *prukljanica* VERAN., lengy. *stepica*, or. *stupica*, szerb *stupica*), s az egyházi szláv nyelvemlékekben *сѣтъ*, *помъца* a «tendicula» (v. ö. Lex. pal.).



## Király.

Nincs szláv nyelv, a melyben *király* szavunknak megfelelő szó ne élne [v. ö. alapalak : \**korljь*, \**korь*, or. король, kisorosz *králj* is, Pisk. 55, lengy. *król*, cseh *král*, t. *králj*, hazai szlov. *kráo* (KüzM. Máté I. 6.), osztr. szlov. *králj*, szorb *kral*, *kraļ*, szerb *králj*, *králja*, horv. *král*, *ča*-horv. : *králj*, *králjà* (NEMANIČ I. 376, 377.), bolg. *kral* САНКОФ, Gram. 15. 140. és az egészre Denksch. XXVIII. 23, Arch. I. 407, XV. 488, VONDR. Altk. gr. 46.], s így könnyű rámondani, hogy hiszen ma is megvan a szó a bolgárban, miért ne lett volna meg a IX., X., XI. században. S én mégis arra vállalkozom, hogy kimutassam, hogy a mi *király* szavunk nem lehet bolgár eredetű. Okaim erre a következők :

1. Az óbolg. evangélium-fordításokban a m. *király*, lat. *rex* szavaknak kivétel nélkül ЦѢСАРЬ = *césarь* a megfelelője (v. ö. Cod. Mar. index alapján), ugyanitt ЦѢСАРИЦА (= *césarica*) = *királyné*, *regina* (v. ö. Luk. XI. 31. Máté XII. 42.), ЦѢСАРСТВО, ЦѢСАРСТВЕНЕ (= *césarьstvo*, *césarьstviye*) = *regnum*, *ország*, ЦѢСАРСТВОУАТИ (= *césarьstvovati*) = *regnare*, *országlan* (Münch.-k. Luk. XII. 32. stb.). Ezt találjuk a zsoltár-fordításokban (v. ö. Psalt. sin. : II. 2, 6, V. 3, XVII. 51, XIX. 10, XX. 2, 18, XXI. 29. stb.) és a többi óbolg. nyelvemlékben is. Ugyanez óbolg. emlékekben a m. *császár*-nak КЕСАРЬ, КЕСАРЬ (= *kesarь*, *kesarь*) a megfelelője (a helyekre v. ö. Cod. Mar. index). E kifejezéseket, azt hiszem, semmi sem világítja meg jobban, mint a Cod. Supr. következő helye (326. l.) : НЕ НАМАТЕ АН ЦѢСАРА РАЗКЪ КЕСАРА = «nincsen-e királytok császárotokon kívül?» Az óbolg. nyelvemlékek tehát azt vallják, hogy óbolgárul a «király» = *césarь*, a «császár» pedig *kesarь*, *kesarь*. Semmiféle óbolg. nyelvemlékben azonban *kraļь* szó elő nem fordul.

2. A bolgár fejedelmek a IX—XIII. században nem hivatták magukat *kraļь*-oknak; a görög íróknál (CONSTANTINUS PORPH., BORIS, СΥΜΕΟΝ) ἄρχων-ок, míg a görög császár βασιλεύς. A latin kútfőkben «princeps» (v. ö. Honfogl. kútfői 355, 359.) a nevük, míg a byzancezi császár «imperator» (v. ö. Starine XII. 211—218.). Csak egy pápai levélben van BORIS «rex»-nek nevezve a czímben (v. ö. 872-ből VIII. János pápa : Michaheli regi Bulgarisæ), de tudjuk a görög forrásokból, hogy valójában «ἄρχων princeps» volt, s

e mellett érvelnek a kései szláv források is, a melyek szerint «*кнезь блѣгарскій*» volt (v. ö. JAGIÓ, Cod. slovenicus 11. 12. 14.). A MIHÁLY-BORIS utáni bolgár fejedelmek *car*-oknak nevezték magukat (SYMEON, PETER 927—968, SAMUEL 976—1014 stb.), bár e név a legrégibb keltezett bolgár feliraton nem található meg (v. ö. JIREČEK, Geschichte der Bulgaren és Archiv XXI. 543.). Az a pár bolgár oklevél azonban, a mely MIKLOSICHNAK «*Monumenta serbica*» cz. kiadványában van közölve, tanúskodik róla, hogy a bolgár fejedelmek «*carь*»-oknak nevezték magukat még a XIII., XIV. század folyamán is (v. ö. Mon. serb. 2—3. l. és 41-ik oklevél, Zbornik 38 : 1353. szerb oklevélben : царъ българскаго Івана Александра).

E fejtegetésből tehát az tűnik ki, hogy az óbolg. nyelvemlékek híven tükrözik vissza a IX. X. századi állapotot, mert az ország fejét akkor a bolgárok nem *kralь*-nak, hanem *cēsarь*-nak hívták. Ámde lehetne arra gondolni, hogy a bolgárban a *kralь* talán valami nagyobb méltóságnév volt, a mint pl. a Vita Methodii egy magyar vezért «*korolь*»-nak nevez (v. ö. cap. XVI.). Ámde az óbolg. nyelvemlékek azt vallják, hogy e korban *vojevoda*, *vladьka*, *stratigь*, *velьmъžь*, *komisъ* (= comes, κόμης, v. ö. Honfogl. kútfői 101. l.), *županъ* voltak a méltóságnevek, *kralь* azonban sehol elő nem fordul.

3. A bolgárok, nem lévén náluk *kralь*, e szóval csak azokat az idegen uralkodókat értették és nevezték, a kik magukat *király*-oknak, *kralь*-oknak nevezték. E tekintetben ugyan az volt náluk a helyzet, a mi pl. a veszprémvölgyi adományozó levélben olvasható, hogy SZENT ISTVÁN «*κράλ πάσης ούγγρίας*» (v. ö. GYOMLAY : 10 l.). A mint ebből a görög idézetből következik, hogy itt csak SZENT ISTVÁN hivatalos címét akarták visszaadni, úgy a bolgárság is csak azt nevezi *kralь*-nak, a ki magát annak hivatja.

4. A mai bolgár népdalokban sem fordul elő a «*kralь*», hanem pusztán *carь* (v. ö. Arkiv VIII. 243.), s ép ezért BERNEKER Slav. Chrest.-ában bolg. *carь* = «zar, könig» (САНК.-nál *car* = kaiser 214. l.; eredetileg *cēsarь* a byzanczi császár, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 36.).

Eddig a *király* szó bolgár eredetét azért tagadtam, mert a bolgárság saját fejedelmeit, királyait sohasem nevezte *kralь*-oknak. Idegen, magukat *király*-oknak nevező fejedelmeket neveztek ők is *kralь*-oknak (v. ö. Starine III. 156. s köv. l.), de az ő állami intézményeik közt e név nem volt meg mint méltóságnév. A viszony

ugyanaz, a mi az oroszban is van; itt is megvan a *копюль* szó, de az orosz méltóság- vagy fejedelmi címek közt nincs.

5. Utolsó pontúl hangtani érvet is hozhatnék a *király* bolgár eredete ellen (bolg. rövid *a* = cseh-tót-serb-horv. hosszú *á*, Arch. IV. 577, LESKIEN: Quantität 21. v. ö. lejjebb), de ez keveset nyomna az 1. 2. 3. 4. alatt kifejtett érvek mellett.

Arra a kérdésre már most, honnan való a magy. *király* szó, nem elégséges tudnunk hangtani, szótörténeti, földrajzi érveket. Az bizonyos, hogy a magyarok fejedelmei nem hozták magukkal *királyi* címüket, hanem itt a hazában az 1000. év táján vették föl. Ez a körülmény újból a bolgár eredet ellen szól. Hazánk területén azonban a honfoglalás idején nem voltak *kralь*-ok. A XIII. századi orosz szerkesztésű Vita Methodii ugyan morva «király»-ról szól (cap. IX. X. XVI: *мрарьскаго короля*), de ez kétségtelen orosz nyelvhasználat, a hol a szó nem a mai király értelemben veendő. KOCEL, ROSTISLÁV, SVATOPLUK «dux»-ok (v. ö. Starine XII. 216: ad ducem patriæ), princepsok, *князь*-ek (v. ö. JAG. Codex Slovenicus), tehát fejedelmek voltak. A cseheknél azonban a X. században *kralь*, *králj*, *král*-ok vannak, a horvátoknál a XI. században szintén *králj*-ok az államfők címei (v. ö. a Baskai nagyobb köfelirat, GEITLER: Die alban. Schriften 187.), s ugyanígy a szerbeknél (v. ö. MIKL., Mon. serb.). A szó tehát a magyarba csak olyan területről jöhetett, a hol az állam feje szintén *kralь* volt. S ez nézetem szerint megint csakis horvát-szlovén-cseh lehetett a X. század végén. A bizonyítás szempontjából a XI—XV. századi adatok késeiek (v. ö. ŠURM. I. 6, 146. stb., Starine VII. 119.), értékesek csak a X—XI. század elejeik.

Ennyi okkal tehát sikerült valószínűvé tennem, hogy a m. *király* bolgár eredetű nem lehet. Ha a szó eredeténél tisztán csak a mai nyelvek tanúságtételére hivatkozunk, akkor a bolgárt szintén ki kell zárunk az átadók sorából. A szláv *kralь* szónál ugyanis hosszú *a* van a szerb-horvát-szlovén-cseh-tótban, ellenben rövid *a* van a bolgárban. Hogy ez mikép függ össze a hangsúlyozással, részletesen elmondom a hangtani részben (v. ö. LESKIEN: Betonung und Quantität 21. alatt).

## Konkoly.

Kétségtelen dolog, hogy a bolg. nyelvjárások egy részében a *konkoly*-nak *кѣколѣ* a neve. Ez alak található a RYLEC-féle bolgár evangéliumfordításban és MIKLOSICH Diction.-jában. MIKLOSICH EtymWb.-ja, valamint DUVERNOIS szótára azonban *кѣкал* és *кѣклица* alakot közöl (régii iratokból: *kankal*). Jól tudom, hogy a bolgár nyelv egy kis részében járatos a szó, s ha mégis e fejezetben írok a szóról, teszem azért, hogy CYRILL és METHOD nyelvében éppúgy nem fordul elő a *кѣкока* = *kakolѣ*, a mint nem fordul elő a szó ma sem a macedóniai bolgár nyelvjárásokban.

Az óbolgár nyelvemlékekben két kifejezés van a m. *konkoly*-ra; ezek:

α) *пѣкѣка* = *plévelѣ*. E szóra a párhuzamos helyek a következők: Máté XIII. 25, 26, 27, 29, 30, 36, 38, 40: Münch.-k.: *konkol*, Jord.-k.: *konkol*, Heltai: *konkol*, Károlyi: *konkol* = Vulg.: *zizania* || óbolg. emlékek: Assem.: *plévelѣ*. Zogr., Mar.: *пѣкѣка*, Sav. kn.-ában nincs meg a hely = gör. *ζιζάνια*; ugyanezt a *plévelѣ*-t találjuk az UNDOLSKIJ-féle evang.-töredékekben (v. ö. JAG., Specim. 48—49.), valamint a Fragm. Chilan.-ben (v. ö. JAG., Spec. 65, KULBAKIN 30 l.).

β) *зизаниѣ* = *zizanije*. Az óbolgár nyelvemlékek közül a Fragm. Chilandariense-ben fordul elő a szó (v. ö. JAG., Spec. 66, KULBAKIN 11, 28. l.) s a gör. *ζιζάνιον* átvevése.

A m. *konkoly*-hoz hasonló szó az óbolg.-ban nem kerül elő (óbolg. *kukolѣ* = *cuculla*, *csuklya*, *pallium* Euch. Sin. 182, 185.).

E két név megvan az egyházi szláv nyelvemlékekben is (v. ö. MIKL. Lex. pal., SREZNEVSKIJ: Materialy); ha mi a különböző szláv bibliafordításokat vizsgáljuk, akkor a *konkoly* nevére három kifejezést fogunk találni; ezek:

α) *plévelѣ* = *konkoly*: 1. Orosz fordítások (Ostrom., Ostrog., Erzs.-bibl., or. népnyelvi); 2. Bolgár fordítások (Trn., Dobrom., Poliv., Srečk., népnyelvi bolg.); 3. Szerb-horvát fordítások (v. ö. Mir., Nik., Hvalov rukopis, BERČIĆ: Ulomei).

β) *ljulj*, *ljuljka* = *konkoly*. E kifejezések olyan nyelvemlékekben fordulnak elő, a melyek latin betűkkel vannak írva s semmi fejlődésbeli összefüggésben a gör. kel. szláv fordításokkal nem állanak (v. ö. SPALATÓI BERNÁT- és RAJIN-féle horv.-dalmát lectio-nariumok, éjszaki *csa*-horv. protestáns TRUBER-fordítás, *ljuljka*: krajnai szlov. DALMATIN-fele fordítás).



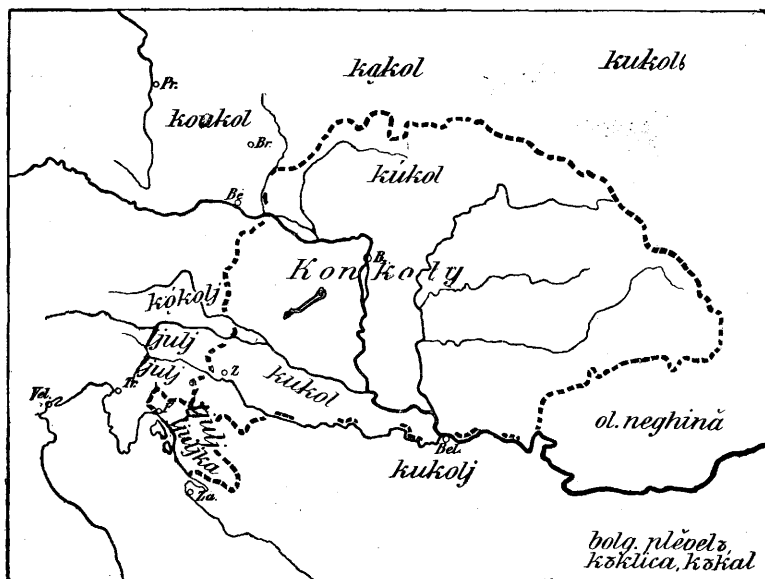
γ) A harmadik csoportba valók azok a fordítások és egyházi szláv nyelvemlékek, a hol a *konkoly*-nak a magyarhoz hasonló hangtestű szó felel meg; ezek: orosz nyelvemlékek: КСКОЛ (v. ö. SREZNEVSKIJ: Materialy. MIKL. Lex. pal.), kisor. népi fordítás: *kukúľ*, lengy. *kokol*, cseh: *koukol*, tót *kúkol*, osztr. szlov. népi ford.: *kukolj* (u-val, de v. ö. *kokojl* = zizania. MEGISER), hazai szlov. KÜZMICS-féle: *koukol*, szerb STOJK.-féle: *kukolb*. — A bolgár fordítások közül RYLEC-nél van *kúkolb*, másutt *plécelb*.

A szláv nyelvek ma a m. *konkoly*-ra a következő szavakat használják:

1. or. *kúkolb*, kisor. *kukúľ* (ZELECHOWSKI Pisk. 57.), lengyel *kokol*, cseh *koukol*, t. *kúkol*, hazai szlov. *koukol* (KÜZMICS és Luth. 12.), osztr. szlov. egy része: *kokolj* (v. ö. PLETERŠNIK, MEGISER), szerb-horv.: kaj-ter.: *kukolj* (HABD., BJELLOST.), *kukolj* (= *konkoly*, JAMBR.), što-terület egy része: *kúkolb*, más részében *kukolj* = vicia (v. ö. MICALIA, BELLA, LINDE), bolg. *kúklíca*, *kúkal*, *kúkolb*.

2. horv. ča-terület: *ljudj* (BELLA, LINDE), *ljudjka* (VOLTIGGI), krajn. szlov. (DALMATIN, PLETERŠNIK: *ljudjka*). A bolg.-ban *ljudjkà* = wiege s egészen más eredetű szó (v. ö. CANKOF Gram. 179.).

3. bolg. *plécelb* (DUVERNOIS), *burének* (MIKL. Dict., DUVERNOIS, összefugg a magy. *burján*-nal).



Az egész fejtegetésből már most azt vonom le, hogy a magy. *konkoly*-nak CYRILL és METHOD nyelvéhez semmi köze, mert itt a *konkoly*-nak *plěvelъ*, *zizanije* a neve.

Valószínű, hogy a m. *konkoly*-nak más bolgár nyelvjáráshoz sincs semmi köze, mert itt a szó *кѣклица*, *кѣкал* s nagyon szórványos elterjedésű a *plěvelъ* helyett. Végül az is nyom valamit a bolgár eredet ellen, hogy a *konkoly* szó nincs meg az oláhban (ol. *nehînă*, Cih. I. 177.). A m. *konkoly* eredetére az a legvalószínűbb magyarázat, a mely dunántúli eredetűnek tartja a szót.

### Láncz, retesz.

E két szóval azért akarok egy cikkben foglalkozni, mert nyelvtörténetünkben *retesz* = *láncz*. A mi a Münch.-k.-ben *retesz*, az a Jord.-k.-ben, s újabb bibliafordítóink közül SYLVESTERNÉL, HELTAINÁL, KÁROLYINÁL *láncz*-czal van fordítva. Egyéb régi emlékeink is a mellett tanúskodnak, hogy *retesz* = *láncz* (v. ö. Schlägli szój. vectis — *retesz*, catena — idem, azaz: *retesz*, Gyöngy. szótár: catena = *lanch* vel *retesz* és NySzót.). Régi bibliafordításaink közül a Münch.- és Bécsi-kódexre azt jegyzem meg, hogy e kettőben a *láncz* szó elő nem kerül (v. ö. Bécsi-k.: Dan. V. 7, 16, 29: *arany nakba vető* = Károlyi: *arany lántz*, u. o. Ozseás II. 13: *ő hígiuel monile*; egyházi szláv nyelvemlékekben az *aranyláncz* = Grig. Par. VI. Példabesz. I. 9: *ГРЪКНѢ ЗЛАТѢ*), mindazonáltal régi s közkeletű szava nyelvünknek.

Hogy a *láncz* is, meg a *retesz* is szláv eredetű szó nyelvünkben, régóta ismert dolog (v. ö. LESCHKA, DANKOVSKY, MIKLOSICH). A kérdés csak az, milyen szláv nyelvből való átvétel.

Az óbolg. nyelvemlékekben többször van szó *retesz*-, *láncz*-ról, s így a vizsgálódást ez emlékeken kezdhethjük. Az evangéliumfordításokban ezt olvassuk:

1. Márk V. 3, 4: Münch.-k.: *fem retezeckel* valaki meg nem kötözheti vala őtet, mert *gakorta* bekockal es *retezeckel* megkötöztetuen, a' *retezeket* meg zaggatta uolna, Jord. k.: *merth mynd lanczot . . . . elzaggat* vala. Erdősinél: *lanéz*, Heltainál: *lantz*, Károlyinál: *lántz* = Vulg., Neque *catenis* quisquam poterat eum ligare, propterea quod cum saepe compedibus et *catenis* victus fuisset, discerptæ essent ab illo *catenae* || gör. *καὶ οὐτε ἀλώσειεν*

οὐδεις ἔδύνατο αὐτὸν δεῖσαι, διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἀλύσει δεδεσθαι, καὶ διασπᾶσθαι τὰς ἀλύσεις ὅπ' αὐτοῦ, καὶ τὰς πέδας συντετριῖσθαι = Mar.: **HH ЖЕЛѢЗНОМЪ ЖЖЕМЪ ЕГО ННКТРОЖЕ НЕ МОЖАЛИНЕ СЪККАЗАТИ ЗАНЕ ЛЪКНОГЪ КРАТЪМЪ ПѢТЪКИ Н ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫМЪ СЪККАЗАНАЖ СѢЩЮ. ЖЖА ЖЕЛѢЗНА Н ПѢТА СЪККРОУШААХЪ СѢ,** Zogr.: **ЖЕЛѢЗНОМЪ ЖЖЕМЪ . . . ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫМЪ . . . ЖЖА ЖЕЛѢЗНАА.** — Assem. és Sav. kn.-ban a hely hiányzik.

2. Luk. VIII. 29: Münch.-k.: meg kötöztetic vala *retezeckel*, Jord.-k.: megh kötöztetyk vala *lanczokkal*, Erdősi: *lančz*. Heltai: *lantz*, Károlyi: *lantz* = Vulg.: vinciebatur *catenis* || gör.: ἐδεσμεῖτο ἀλύσει = Assem.: *vezaaha i qži želězъnъimъ*, Mar.: **ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫМЪ**, Zogr.: **ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫМЪ**, Sav. kn.: **ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫМЪ**.

Ez idézetekből az derül ki, hogy a m. *retez*, *lánecz* (*catena*) az óbolg. evangéliumokban *qže želězъno*, *-je* (ἄλωσις). A többi óbolg. nyelvemlékben az *qže želězъno*, *-je* nem fordul elő, *lánecz*-ről (= *catena*) azonban többször van szó, s erre a következő kifejezések járatosak:

α) **ВЕРИГА** = *veriga*: *catena*, előfordul Cod. Supr.: 43 (**ЖЕЛѢЗНАМЪ ВЕРИГАМЪ**), 111, 135 (3 szor), 144, 163, 234, 272.

β) **ПЛЕИЦА** = *plenica*: *catena* (v. ö. МІКЛ., Lex. pal.), előfordul Cod. Supr.: 269, 291, 296, 298, 378.

γ) **РОЗКЪНЪ** = *rozъnъ*: *catena* (v. ö. МІКЛ. Lex. pal.), előfordul Cod. Supr.: 94—95. l. (**ВЪЗЕМЪ РОЗКЪНЪМЪ НЗЕНТЪМЪ ТРН НА ВЪНЖ СКОЖЪ ВЪЗЛОЖИ**).

A m. *retesz* azonban nem csupán «*catena*», de «*vectis*, *pes-sulus*, *riegel*» (NySz.) jelentésű is. A lat. *vectis* ugyan emlékeinkben «*zavár*»-ral van fordítva (v. ö. Bécsi kód.: Ámos I. 5, Jónás II. 7, Nahum III. 13; Apoc.-k. CVI. zsolt. 16.), azonban a «*vectis*» szójegyzékeinkben (Schlägli és Beszterecz.) *retez* értelmezéssel is megvan, s így e *vectis* fogalomra való óbolgár elnevezéseket is kutatnunk kell. Az óbolg. emlékek közül a *vectis* csak a fiatalabb szerkesztésűekben fordul elő, s itt a következő kifejezések felelnek meg neki:

α) **ВЕРѢА** = *verěja*: *vectis* (v. ö. МІКЛ., Lex. pal.), előfordul Cod. Supr.: 349, 352, Euch. Sin.: 116, 117, Psalt. Sin.: CVI. zsolt. 16. (= **ВЕРѢА ЖЕЛѢЗНЫМЪ** = Apoc.-k.: a uas zauarokat = *vectes ferreos*).

β) **ЗЛОГЪМЪ** plur., egyes **ЗЛОГЪ** = *zalogy*, egyes **ЗЛОГЪ**: *pes-sulus* (v. ö. МІКЛ., Lex. pal.), előfordul Cod. Supr. 359 (**ИЕРДА**

ХОТКАНЕ ПОГРЕБЕНЬКИ ОТЪВРЪКНТИ ДРЪЖИМЪКА МНОГОДЪНЬКИА ЗАЛОГЪ).

γ) **ЗАКОРА** = *zavora*: *vectis* (v. ö. MIKL. Lex. pal.), előfordul Cod. Supr.: 233 (**ЗАКОРЫ ЖЕЛЪЗНЫ**); ezzel függ össze a magy. *zár*, *závár* szó; v. ö. bolg. *zavárka* (спойка, Sborn. XIV. 197. oláh *zovor*, *zovor*: riegel (WEIGAND Jahrb. VII. 133.) és Psalt. sin. XXXIV. 3: **ЗАКОРН**.

E fejtegetés után kimondhatjuk, hogy a m. *láncz* (*catena*) és *retez*, *retesz* (*catena*; *vectis*, *pessulus*) szavaknak megfelelő szó az óbolgár nyelvemlékekben elő nem fordul. Abból, hogy a *catena* és *vectis* fogalmára több kifejezés maradt reánk, azt is következtethetjük, hogy hasonló szó az óbolgárban nem is volt.

Az óbolg. nyelvemlékek alapján fejlődött különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben a következőket találjuk:

A) A középbolgár nyelvemlékekben «*catena*» = **ЖЖЕ ЖЕЛЪЗНО** (v. ö. Slěpč. Ap. Ephes. VI. 20, Trn.: Luk. VIII. 29, **ЖЕЛЪЗНАМЪ**; **ЖЕЛЪЗНАМЪ**: Márk V. 4.); **КЕРИГА** (v. ö. Trn.: Márk V. 3, Dobrom.: Luk. VIII. 29.); ugyanez a *veriga* áll az újabb bolgár fordításokban is (RYLEC, népi bolg. ford.).

B) A szerb-horvát fordításokban ugyanezt találjuk; *uže želězno* áll a régebbieken (v. ö. Mir., Nik., Hvalov ruk. és Ap. Šiš.: Ap. csel.: XII. 6, 7, XXI. 33, II. Tim. I. 16, BERČ.: Ulomei Ap. csel. XII. 6, 7, Apocal. XX. 1.), *veriga* az újabbokban (VUK). — A latin betűs horvát-dalmát emlékek *veriga* t irnak (zárai, spalatói: Ap. csel. XII. 6, 7.). Ugyanezt találjuk a TRUBER-féle protestáns újtestamentomban és az isztriai ótestamentomban (v. ö. Ézek. XIX. 4, máskor *sinžir*: Jerem. XL. 1, 4.).

C) Az orosz nyelvemlékekben az *uže želězno* váltakozik a *veriga*-val (v. ö. Ostrom., Ostrogi. Erzsébet biblia. AMFILOCHIJ). Itt azonban rendkívül fontos, hogy egy 1525 évi fordításban a *catena retez*-zel van fordítva (v. ö. AMFILOCHIJnál: Apocal. XX. 1, Apost. csel. XII. 6, XX. 33, XXVIII. 20.). Ezek az adatok azonban, a melyek MIKL. Lex. pal.-ban is előfordulnak, kisorosz nyelvi adatok, a mint később látni fogjuk.

D) A szlovén bibliafordítások közül az osztrákföldiek *ketina*-t (DALMATIN, v. ö. MEGISER: ketten — *ketina*, croat. *veruga*, *lanaz*) és *veriga*-t (mai osztrák szlovén fordítás) használnak. Fontos azonban, hogy DALMATIN bibliafordításához mellékelte registerben azt olvasuk, hogy a mi Krajnában *ketina* (v. ö. MEGISER szótárát: ketten — *ketina* — croat. *veruga*, *lanaz*), az «*slovenski*, *besjazhi*», azaz Dráva-Száváközi szlovén nyelven *veruga*, *lanaz*.

Azok a bibliafordítások, a hol a m. *retesz*, *láncz*-nak hangalakban is megfelelő szót találunk, a következők:

1. Márk V. 3, 4: Münch.-k.: *retezeckel* . . . *retezeckel* . . . *retezeket*, Jord.-k.: *lanczot* = cseh-Václav.: *řetiezy* . . . *řetiezy* . . . *řetiezy*, kralici-cseh: *řetiezy* . . . *řetiezy* . . . *řetiezy*, tót-Palkow.: *retazmi* . . . *retazami* . . . *retazi* | hazai szlov. KÜZMICS: z *lanczmi* . . . *lanczmi* . . . *lanczi*; Stojk. szerb.: *lancem* . . . *lancem* . . . *lance* | lengy. *łańcuchami* . . . *łańcuchami* . . . *łańcuchy*.

2. Luk. VIII. 29: Münch.-k.: *retezeckel*, Jord. k.: *lanczokkal* = cseh-Václav.: *řetiezi*, kralici-cseh: *řetiezy*, tót-Palkow.: *retazi* | hazai szlov. KÜZMICS: z *lanczmi*, Stojk. szerb: *lancy* . . . *lance* | lengy. *łańcuchami*.

*Láncz* fordul elő a Jord.-k. Ap. csel. XII. 6, 7, XXI. 33, Apocal. XX. 1.-ben; ilyenkor a cseh Václav *řetiez*-t, a kralici-cseh *řetěz*-t, a tót-Palkow.: *retaz*-t ír; a hazai szlovén KÜZMICSnel *lancz*, Stojk. szerb *lanac*. lengyelben *łańcuch* áll. Ezenfelül az újtestamentomban *láncz*-ról van még szó Ap. csel. XXVIII. 20, Efez. VI. 20 II. Tim. I. 16. E helyeken a cseh-tót-hazai szlovén-lengyel fordításokban ugyanaz az arány. A többi bibliafordításban csak a népies kisoroszbán találunk *лаццор*-ot (Apocal. XX. 1.).

E fejtegetéssel már most eljutottunk olyan nyelvekhez, a hol a magyar szónak hasonló hangalakú és hasonló jelentésű szó a megfelelője. Fejtegetésünket már most két részre osztjuk; vizsgáljuk a *retesz* és a *láncz* földrajzi elterjedését, hogy így megállapíthassuk az átadó nyelvet.

#### a) *Retesz*.

1. tót *retaz*: *láncz*, *retiazka*: *lánczocska*, BERNOLÁKNál vulg. *relez*, gömörm. tót: *retáz* (ugyanitt: *penäzi* = pénz) | morva-cseh: *řetaz*, *řetázek*, *řetazek* (BARTOŠ, Dial. mor. I. 260.), cseh *řetěz* (kette, GEBAUER: Histor. ml. I. 55.);

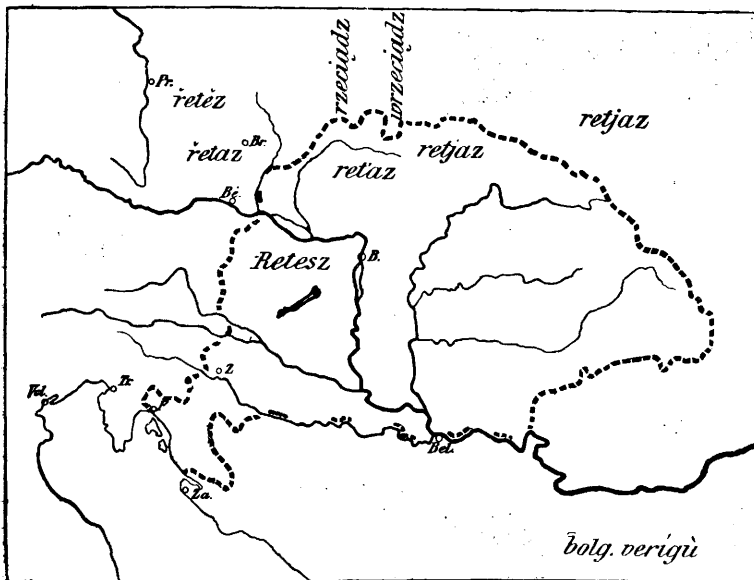
2. lengy. *wrzeciadz*, *wzeciadz*: kette, das thürkettel, die anlege, der anwurf, das vorlegeeisen (LINDE, e jelentésre v. ö. MTsz.: kulcslyukat elfödő lemezke);

3. szorb: *reczisz*, *reczaz*, *reczazk*: *catena*, *pessulus*;

4. magyarországi kisor.: *reijazь*: *retesz*, *zavár*, *kulcsokat összetartó kisláncz* (MITRÁK, LAMANSKIJ: Sborn. 233.), oroszországi kisor.: *retjazь*: *láncz* (PISKUNOV 102), galicziai kisor.: *retjaz*, *retizь*: kette, thürkette, vorlegeeisen, *retiž*: vorlegeeisen (ZELECHOWSKI). A magyarországi kisor. szót elő nem fordul (DALJ.).

Ez összeállításból látható, hogy a szó ma sincs meg a bolgárban, szerb-horvátban, szlovénben. A bolgárban ma *verigà* = kette,

riegel, *rèzù'*: riegel (v. ö. CANKOF, Gramm. 158, 203, DUVERNOIS: *rezé*: retesz). Föltenni, hogy a szó meglelt volna e nyelvekben, teljesen meddő okoskodás, mert sem a nyelvtörténet, sem a mai nyelv ez előfordulást nem igazolja. A szláv nyelvekben előforduló *retesz* szóról MIKLOSICH (Lex. pal.) ezt írja: «peregrinum esse videtur respondens vocabulo cuidam germ. in -ing exeunti». Ez állítás meg van ismételve Denkschr. XXVIII. 13, Archív XV. 492. lapokon. A szabályos megfelelésű szláv alakok csakugyan a mellett tesznek tanúságot, hogy az alapalak *\*rètegyь, rètezь* volt (v. ö. Sitzungsber. CXIX. 238.). A megfelelő germán szót azonban mind ez ideig nem sikerült megtalálni. Nyelvtörténet és a mai előfordulás tehát azt vallják, hogy a m. *retesz* csakis valamely északi, s semmi szín alatt sem délszláv nyelvi átvétel. Nézetem szerint csehtót. Térképen feltüntetve ez átvételt, a következő képet kapjuk:



β) *Láncz.*

A m. *lancz*-nak megfelelő szót a bibliafordítások közül a szerb, hazai szlov., lengyel és kisor. fordításokban találtunk; a mai földrajzi elterjedés már most a következő:

1. Szlov. *lânc* (gen. *lânce*: kette, PLETERSNIK, Tanez.), hazai szlov. *lancz* (Kossirs: Magy. vend gramm., Luth. 15.), *lâncz* (saját

feljegyzésem, Vas-m. Péterhegy); más kifejezés: veriga, hazai szlov. riegel = *verigác*.

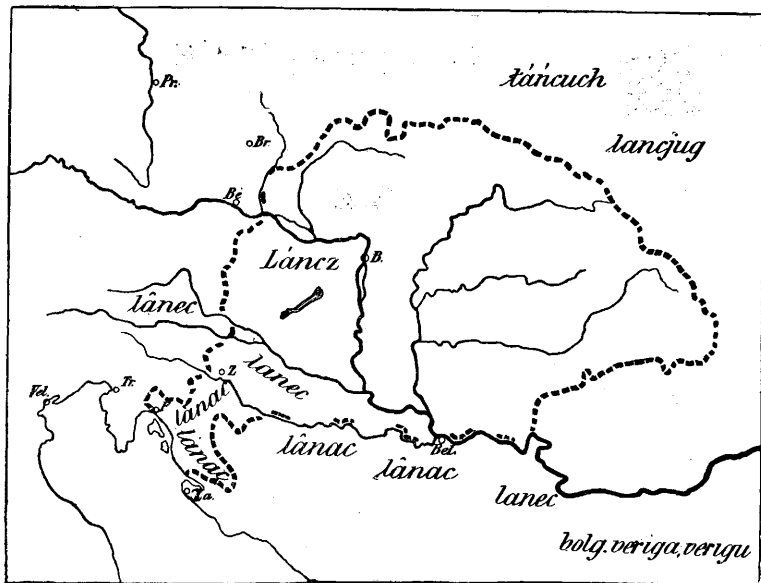
2. Horv. *ča* nyelvjárás: *lānac* (egy. nom., ace., a többi esetben az *a* hosszú: *lānca*, stb., v. ö. NEMAN. I. 380, STULLI) = catena (MICALIA, VOLTIGGI); a tengerparton a szó elterjedését nem tudom megállapítani, a raguzai BELLA-féle szótárban a szó elő nem fordul, e helyett *veriga* és *singjer* (v. ö. Isztriai horv. prot. ford. *sinžir*, BJELLO. megjegyzi, hogy a *szingyir* Szlavóniában járatos) áll; ugyanitt *lancjoch* (mali lanac MICALIA) is előfordul | kaj-terület: *lancz*, *lānec* (JAMBR., HABDELICH); *što*-terület (szerb): *lānac* (VUK megjegyzi, hogy csak «u vojvodstvu» járatos).

3. A bolgárban a szerbséggel érintkező területen egy adatban *lanec* is előfordul (DUVERNOIS), de ez szerb eredetű szó; a bolgárban *verigū* a láncz és retesz (= riegel), *rēzū*: a retesz neve. A m. hosszú *ā* különben sem magyarázható meg egy nyelvből, a mely a quantitásbeli különbségeket nem ismeri.

4. A többi szláv nyelv közül a lengy. *lāncuch*, fehéror., kisor. *lancúgъ*, ЛАНЦУГЪ (= catena), or. *lancjuga* (SREZNEVSKIJ) képzésük miatt nem jöhetnek számításba (v. ö. SCHRADER, Reallex., MIKL. EtymWb., Vergl. gr. II. 283 s litv. *lencūgas* = kette, NESSELMANN).

A kisor. ban *lanc* is van, e mellett előfordul *lānka* is (v. ö. ZERCHOWSKI) s ez talán magy. eredetű. — Hangsúly: *lānac*, *lānac*, *lānca* az *a*-n volt.

Ha mi már most a *lānc* < \**лaнць* elterjedését nézzük, a magyar szó szlov. horvát eredetűnek bizonyul; a földrajzi elterjedés ez:



## Kútya.

A NySzót.-ban XVI. XVII. századi adatok arról értesítenek, hogy a *kútya* = tugiurium, hirtenhaus, bauernhütte. Soha senki nem állította, hogy e szó bolgár eredetű volna, nem pedig azért, mert a m. szóbeli *ty* kizárja a bolgár eredetet. Ha mégis foglalkozom e szóval, teszem azért, mert a mi *kútyá*-nknak megfelelő szó az óbolg. emlékekben előkerül. másrészt meg azért, mert e szó is támogatja abbéli nézetemet, hogy a magyar nyelv szláv eredetű szókészlete hosszas történeti fejlődés eredménye, a melyben a bolgár szavak mellett tekintélyes számmal vannak más szláv nyelvi átvételek is.

Az óbolgár nyelvemlékek közül a Cod. Supr.-ben olvassuk a következőt: **HE HMAAMK KXHTA** (311. l. = nincsen sátrunk). MIKLOSICH a *kašta* alakot «tentorium»-mal fordítja (Lex. pal.), s hogy e fordítás helyes, mutatja az, hogy az egyházi szláv nyelvemlékekben a *kašta* váltakozik az óbolg. **CKHHH** (= gör. *σκηνή*. tabernaculum, magy. *hajlak* Luk. IX. 33, Psalt. sin. LXXVII. 60, az óbolg.-ban sátor: *stanъ*) szóval, a mint az a Grig. Parim.-ből (v. ö. I. 3, 4. l.) kitűnik. A mai bolgárban a *kù's'ù*, *kášta*, *kъšta*, **КXHTA** (v. ö. CANKOFF 14, 16, 178, PUVENOIS, LAVROV: Obzor, KARAV., Pamj., Sborn. XII. 294.) «házat, parasztházat, szobát» jelent.

Az óbolg. **КXHTA** az óbolg. **КXТК** (winkel, v. ö. m. *kuckó*) szóból van képezve, s alapalak ósszláv *\*kontja*. Ha a magyar szó bolgár eredetű volna, *\*kanšta*, *\*kašta* volna az alakja. A magyar *kútya*-beli *u* és *ty* (v. ö. *gášti*: hosen: *gatyá*, *megye*, *ragya* lejjebb) azonban azt vallja, hogy a szó nem bolgár, hanem szerb-horvát eredetű. A szó a szerbben *kùća* (ВУК), s általában gerendafákból összerótt parasztházat jelent (innen a másik szerb elnevezés: *brvnjača*, Cvилó: Naselja srps. zemalja I. 59.), horvát nyelvemlékekben is gyakori a szó (v. ö. Mon. IV., Šurm. 230, 326.), VERANCICS szótárában is megvan; ismeri a szlov. nyelv is (*kùća*: bauernhütte, ärmliche wohnhütte, PLETERŠNIK, v. ö. MIKL. EtymWb.). Csak a cseh-tót-lengyelben nincs meg a szó, mint eredeti szó. A *kútya* szónál tehát a hangtani okok egyenesen kizárják a bolgár eredetet.



## Medencze.

Nyelvtörténeti adataink azt vallják, hogy a *medencze* «pelvis»-t jelent (v. ö. Schlägli, Beszt. Szj., NySz.). Az újtestamentomban egyszer találkozunk a szóval, a hely ez:

Ján. XIII. 5: Münch.-k.: Annac utanna ezretet vizet a' *medenczebe* es kezdé meg mosni ő taneituainac labait, Jord.-k.: az *medenczeben*, ΗΕΛΤΑΙ: *medentzēbe*, Kár.: a' *medentzēbe*, TÁRKÁNYI: *medenczēbe* (egyedül SYLVESTERNél: egg *mosdoba*, v. ö. VERANTIUS: pollubrum: handbecke — *midenicza* — *mosdoo*) = Vulg.: Deinde misit aquam in *pelvim* et cœpit lavare pedes discipulorum.

Az óbolg. evangéliumokban e helyen ΟΥΜΥΚΑΛΗΝΗΤΑ = *umyvalnica* szó áll, v. ö. Assem.: вѣ *umyvalnica*, Mar., Zogr., Sav. kn.: κτ ΟΥΜΥΚΑΛΗΝΗΤΑ = gör. εις τον *υπτηρα*. CYRILL és METHOD nyelvében tehát a gör. *υπτηρ*, lat. *pelvis*, magy. *medencze* = *umyvalnica*. Ez a kifejezés van az orosz (v. ö. Ostrom., Ostrog., Erzs.-bibl., népi or., népi kisor.), szerb-horvát (Mir., Nik., Stojk., VUK, BERČ.: Ulomci) s az újabb fordítások közül az osztrák szlovén evangéliumban (v. ö. angol bibliatárs. ford., és hazai szlov. KŪZMICS-félét, a hol «vu mujváoniczo» áll). A bolgár fordításokban szintén ez az *umyvalnica* jelenti a magy. *medenczé*-t (Trn., Poliv., РУЛЕС, bolg. népi ford.), s a mi fontos, a szó nemcsak egyházi, de világi tartalmú iratokban is előfordul (v. ö. Trojanska priča: ΟΥΜΥΚΑΛΗΝΗΤΑ, Starine III. 164.). Az őtestamentomi könyvekben szintén előkerül a «pelvis», s itt hasonlóan *umyvalnica* áll a gör. kel. fordításokban (v. ö. Jeremiás LII. 19: DANIČIÓ: *umivaonica* = Károlyi: *medentzēket*, Tárkányi: *medencze*).

Az *umyvalnica*-n kívül az óbolg. emlékekben még két kifejezés fordul elő a «pelvis»-re:

α) ΚΟΝΟΒЪ = *konobъ*: pelvis (v. ö. Cod. Supr.: 170, 171, 196, 197, az értelmezés MIKL. Lex. pal. után van adva, a szó azonban «üst, rézüst»-öt is jelent);

β) ΟΚΡΗΝЪ = MIKL. Lex. pal. szerint «pelvis», LESKIEN (Alt. gr.<sup>3</sup>) szerint «φιάλη. becken, schüssel». A szó az Euch. sin. 6. b. lapján található, s szentelt vizet tartalmazó tálat jelent (*fiala* ra v. ö. Bécsi kód. Amos VI. 6, Zach. IX. 15: *fiala* = pohár, csésze).

E fejtegetésből kiderül, hogy az óbolg. emlékekben a *medenczé*-nek hasonló jelentésű és hangalakú mása elő nem fordul.

Van azonban az óbolg. nyelvemlékekben egy  $\mu\kappa\delta\mu\eta\eta\iota\alpha$  = *měďnica* szó, csakhogy ez nem *medenczé*-t, hanem «rézpénz»-t jelent. A Cod. Supr. 244. lapján olvassuk:  $\sigma\kappa\upsilon\kappa\eta\eta\alpha\tau\kappa\ \tau\rho\acute{\epsilon}\mu\mu\kappa\ \delta\epsilon\sigma\alpha\tau\epsilon\mu\kappa\ \mu\kappa\delta\mu\eta\eta\iota\alpha$  =  $\sigma\upsilon\mu\phi\omega\eta\acute{\iota}\sigma\omega\sigma\iota\ \tau\rho\acute{\iota}\alpha\kappa\omicron\nu\tau\alpha\ \acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\acute{\iota}\omicron\iota\varsigma$  (v. ö. a fordításra  $\mu\iota\kappa\lambda.$ , Lex. pal.  $\sigma\kappa\upsilon\kappa\eta\eta\tau\eta$  alatt); itt a *měďnica* = «*ἀργύριον*, rézpénz». E *měďnica*: «rézpénz» az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében nem fordul elő; a régibb szerkesztésű emlékekben  $\delta\rho\alpha\gamma\mu\alpha$  (*δράχμη*),  $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\upsilon\kappa\tau\kappa$ ,  $\lambda\epsilon\eta\tau\alpha$  (= gör.  $\lambda\epsilon\pi\tau\acute{\omicron}\nu$ , v. ö. Arch. XV. 352. = magy. emlékek közül Münch. k.-ben: Márk XII. 42, Luk. XII. 59: *akcsa*) a «rézpénz» neve. Az újabb szerkesztésű emlékekben azonban *měďnica* a «rézpénz» neve, s ezt találjuk a középbolgár (v. ö. JAG., Zur Entst. II. 69, 70, Dobrom. II. 7, Starine XXIX. 179,  $\lambda\alpha\nu\rho\nu$ -nál: *měďnuška* = rézpénz) és az orosz evangéliumokban (v. ö.  $\text{ΑΜΦΙΛΟΧΗ}\ \text{III. 2. 97}$ , SREZNEVSKIJ: Materialy), valamint a szerb emlékekben (v. ö.  $\text{DANIĆIĆ}$ : Rječnik:  $\mu\kappa\delta\mu\eta\eta\iota\alpha$ :  $\lambda\epsilon\pi\tau\acute{\omicron}\nu$ ,  $\mu\iota\kappa\lambda.$  Lex. pal., szótárak közül  $\text{MICALIA}$ : *mje-denica*: nummus).

Az egyházi szláv nyelvemlékekben tehát *měďnica* = rézpénz.

A *měď* (= ércz, réz) azonban közszláv szó, nagyon könnyen megeshetik, hogy belőle egy «rézből készült» dolognak az elnevezésére származékot képeznek. Az orosz emlékekben SREZNEVSKIJ (Materialy) szerint *medjanica* =  $\rho\epsilon\lambda\upsilon\iota\varsigma$ ,  $\text{-}\mu\eta\tau$  (=  $\epsilon\mu\tau$ )-nal képezve a *měď*-ből, a mely képző «anyagnevekből» mellékneveket alkot; ez az orosz alak nem óbolgár ( $\mu\iota\kappa\lambda.$  Lex. pal.), hanem egyházi orosz alak, s tulajdonkép «rézedény» a jelentése ( $\text{DALJ}$ ,  $\text{M}\text{I}\text{T}\text{R}\text{Á}\text{K}$ ).

Vannak azonban szláv bibliafordítások, a hol a m. *medenczé*-nek hasonló hangtestű és jelentésű szó felel meg. A párhuzamos helyek ezek:

1. Ján. XIII. 5: Münch.-k.: a' *medencébe* = XVI. száz. szlov. DALMATIN: v' eno *medenizo*, dalmát, XV. századi spalatói Bernát-féle evangélium: u *midenicu*, csa-horvát XVI. századi TRUBER-féle fordítás: v *midenicu*, t. do *medenice*, kralici-cseh: do *medenice*, lengy. do *miednice*.

2. Jeremiás LII. 19: Károlyi: *medenczéket*, Tárkányi: *meden-cze* = XIV. századi iztriai horv.: *medenice*, DALMATIN: *medenice*.

Ez összeállítás újból azt tanúsítja, hogy a bolgárban a *medence* nem  $\mu\kappa\delta\mu\eta\eta\iota\alpha$ ,  $\mu\kappa\delta\mu\eta\eta\iota\alpha$ . A bolgár bibliafordítások közt

az angol biblia-társaság kiadta fordításban *mědnik* = rézfazék, rézüst (v. ö. Márk VII. 4.), s ugyanezt vallja DUVERNOIS szótára, KARAV. Pamj. és CANKOF nyelvtana is (180. l.; hasonló jelentésű bolgár szavak még: *tědžera*: kochkessel, *humnik*: grosse schüssel, BERN., Chrest. 180, 189, *panicù'*: eine irdene schüssel, CANKOF 189.).

A szótári művekből a mai szlávásra a következő elterjedést tudunk megállapítani:

1. kisor. *mědnicja*: waschbecken (ZELECHOWSKI, a nagyországban mint egyházi szó *mědnica* = rezpénz, rézedény; üst, DALJ, MITRÁK);

2. lengy. *miednica*: fussbecken, waschbecken (LINDE);

3. cseh-tót: ó-cseh: *mědnice*: giessbecken, hand- und fussbecken (BRANDL: Gloss., a mai csehben: *mědenec*: ofentopf, ofenkessel), t. *medenica*: pelvis, pollubrum (BERNOLÁK), rézfazék (PALKOVIČ fordítása: Márk VII. 4.).

4. osztr. szlov.: *medeniza* (handbecken, pollubrum, becken, MEGISER, ugyanígy DALMATINÁL, a kinél a rézedény: «kuffrasta possoda (= Márk VII. 4.)-val van fordítva, *mědnica*: becken, waschbecken, stecknadel (PLETERŠNIK és Letopis 1879 evi 145. l.). KÜMICS fordításában *medenica* = rézfazék, üst (Márk VII. 4.), míg LINDE szótára szerint Karinthiában *medénca* alak is van.

5. Horvát-szerb nyelv: *kaj*-terület; *meddenicza* (pelvis, pollubrum; testum: JAMBR., e «testum» jelentésre v. ö. Gyöngy. szótár: kett medencheitű mérték), *medenicza*: testus, pelvis, pollubrum (BJELLOSTIJENEC, HADB.); BJELLOSTIJENEC megjegyzi, hogy Szlavóniában, tehát *što*-területen: *tepszia* a járatos szó | *csa*-terület: *mědnice*: pelvis (VERANTUS, Spalatói lection., TRUBER. isztriai horv. ford.). — Hogy a *što*-területen milyen az elterjedése a szónak, nem tudom megállapítani; VUK-nál *mjeděnica* = glöcke von bronze (becken: tepsija), LINDE szerint Boszniában *mjedjenica*, *mjedjenica* (= medence, v. ö. MICALIA, STULLI: pelvis), míg Raguzában *legjen* = lehen. BERČIĆ és DERRA szótárában szintén előfordul a szó (*medenica*).

A m. *medencze*-nek megfelelő jelentésű és hangtestű szót hiába kerestünk a bolgárban; a fordítások is, a mai elterjedése is a szónak azt vallották, hogy a *medencze* nem bolgár eredetű. Az én nézetem az, hogy e szó szlovén-*kaj*-horvát eredetű. Támogatja ezt a jelentésen kívül a hangtan is; a tótból nem való a szó, mert itt *đ* a hang *e* előtt, másrészt a szónak nagyobb a jelentésköre. A szlovén-horvátban azonban a *měden* (*mělena*, *mědeni* = *mědeno*, *kaj*-

adat RAD CXVI. 146.) = óbolg. *мѣдѣнѣ* (v. ö. Psalt. sin. CVI. zsolt. 16: *кратѣ мѣдѣнѣ*, bolg. *médén* САНКОФ: 180.) melléknévből képzett *medenica* (és nem *мѣдѣнѣ*: *мѣдѣнница*) jelentésénél és hangalakjánál a magyarban csakis *medenczé*-vé lehetett.

#### Megye és mezsgye.

Kevés szónál tűnik ki oly világosan, hogy a közkeletű szláv eredetű magyar szavak közt különböző átvételi rétegek vannak, mint éppen a *megye* és *mezsgye* szavaknál. A *mezsgye* csakis bolgár, a *megye* meg csakis szerb-horvát-szlovén eredetű lehet. Szókincsünknek történeti fejlődésben való vizsgálata azt is mutatja, hogy a *megye* szót már a XI. századból ki tudjuk mutatni (v. ö. NyK. XXV. 139: A tihanyi apátság alapítólevele: *megaja*), míg a *mezsgye*-re legrégebb adatunk 1430-ból való (v. ö. u. o.: *mesde*, alio nomine *mege*). Mindkét szónak «terminus, limes, confinium» az eredeti jelentése.

A m. *mezsgye* megfelelője az óbolg. emlékek közül a Cod. Supr.-ben kerül elő, itt ezt olvassuk (295. l.): *кѣ стѣгдѣхъ н междѣхъ* = per vicos et confinia, *szegeken* és *mezsgyéken*. Az óbolg. *mežda*: confinium -*jā*-tövtű főnév. hangzani tehát *mežda*-nak hangzik, s a magyar kiejtés ezt hűen visszatükrözi (v. ö. LESKIEN, Altb. gr. 316. §.). Kitűnik ez ejtés abból, hogy az óbolg. *межда* genitivusa *межда* (v. ö. óbolg. *кѣшта*, gen. *кѣшта*, Cod. Supr. 311. l.). Az átadó bolgár nyelvjárásban tehát a szó *mežda*-nak hangzott, s a m. *mezsgye*-beli *gy* nem a magyarban vált az *e* hatása alatt előbbi *d*-ből *gy*-vé. A mai bolgárban *mežda*, a szerbséggel határos területen *medja* (v. ö. Sbornik XIII. 252.) a *mezsgye* neve. Hasonló kifejezések még a bolgárban *хотарь*, *отарь* (= *mezsgye*, LAVROV: Obzor 170, Sbornik V. 224.), *slog* (= az a földcsík, a mely a mezőket egymástól elválasztja, *mezsgye*, DUVERNOIS, innen *slogovi*: határkövek, Sbornik XV. 190.), *sinor* (MIKL. Lex. pal., Zborn. 31: 1342. évi szerb okl.). A *mezsgyé*-vel kapcsolatosan megemlítem, hogy a bolgárban egy darab földet *вѣгѣм* (kicsinyítve *вѣгахчи*) = *věgaš* = m. *vágás* (Sbornik XIV. 213.)-nak nevezik.

A mily biztos azonban a *mezsgyé*-nek bolgár eredete, épp olyan bizonyos a *megyé*-nek szerb-horvát-szlovénsége. A m. *megye* eredetileg csakis királyi uradalom; hogy ebből miképp fejlődött a

*megye* önkormányzati testületté, nem e sorok feladata vázolni (v. ö. TAGÁNYI K.: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Értekezések a történettud. kör. XVIII. 397.). Nekem csak azt kell kimutatnom, hogy a m. *megyé*-nek megfelelő délszláv *medja*, *meja* történeti fejlődésében «terminus, limes, confinium» jelentésű.

A szerb nyelvemlékekben *medja* = terminus (v. ö. DANIČIĆ Rječ., NOVAK. Zakon Št. Dušana), a mai nyelvben *mèdja*: 1. grenze, 2. gebüsch, 3. délnyugati területen az a körakás, a mely az egyik mezőt a másiktól elválasztja (= horv. *ča*-területen: gromača, VUK).

A glagolita horvát nyelvemlékekben, oklevelekben: *meja* = fines, confinium, limes, *mejaš*: vicinus, szomszéd (v. ö. Monum. IV, ugyanitt СЪМЕХНА ЦЕЛА = pagi confines). Ugyanezt találjuk a horvát oklevelekben (v. ö. ŠURM. 76, 100. stb., stb.). A mai nyelvhasználatra fontosnak tartom, hogy *Noviban* ezt hallottam: «to je moja međa» = ez az én földem.

A szlovén nyelvben *méja* = 1. grenze, 2. ein lebendiger zaun, die hecke, 3. gebüsch, hain, niederer wald (ugyanitt *mejnik*: grenzstein, v. ö. PLETERŠNIK, MEGISER, Archiv VIII. 439.).

A többi szláv nyelvek közül «terminus» jelentésű *mez* van a csehben (v. ö. GEBAUER, Žalt. Wittenb.), de ez hangtani szempontból nem jöhet a magyar szó tárgyalásánál tekintetbe.

Hátra van már most megmagyaráznunk, milyen nyelvből való a *megye* közelebről. Szerintem a szó nem szerb, jóllehet itt *medja* a szó alakja, hanem horvát-szlovén eredetű. *Noviban* magam is *međa*-t hallottam, de eltekintve ettől, a hazai szlovén nyelv ma is, az eredetre való tekintet nélkül, minden *j*-t *gy*-sen mond. Itt a *jas* = *gyasz*, *jo* (evett) = *gyo*, *jedrnost* = *gyedrnost*, *jager* (vadász) = *gyáger*, *podpazje* = *podpazgye*, *jünec* = *gyüüec*, *jama* = *gyama*, *jákí* = *gyákí*, *jeszi* (eczet) = *gyeszi* stb., stb. (a példák Küzmicsből és Starišinstvo-ból valók, v. ö. *ragya* alatt). Itt a *meja* ma csakis *megya*-nak hangzik (a hazai szlovének a comitatus: vármegyét *stolica*-nak hívják, ép így a tótok). Én tehát e kiejtést a mi szavunkban hazai szlovén eredetűnek tartom (v. ö. *angyal* alatt).

### Moly, ragya, rozsa.

E három szó két okból kerül egy fejezetbe; az egyik ok, hogy az újtestamentomban egy és ugyanazon a helyen van szó *moly*-ról

és *rozsdá*-ról (ugyanígy az ótestamentomban, Bécsi-k.: Baruch VI. 11: a' rosdatul es a' moltol) a másik, hogy a *ragya*: *rozsdá* épp úgy bizonyítja, hogy régi közkeletű szláv jövevényszavaink közt bolgár és nem bolgár rétegek vannak, mint bizonyítja a *megye*: *mezsgye* szó. A tárgyalást a *moly* szóval kezdem.

A) *Moly* = óbolg. *тъѣа*.

1. Máté VI. 19: Münch.-k.: *rosda* es *mol*. Jord.-k.: *rosda* es *mol*" = Vulg. *erugo et tineae* | gör. *σῆς καὶ βρώσις* = Assem.: *ѣръвъ* i *тъѣ*, Zogr.: *ѸРѸКѸ* i *ТѸА'К*, Mar.: *ѸРѸКѸ* i *ТѸА'К*, Sav. kn.: *ѸРѸКѸ* i *ТѸА'К*.

2. Máté VI. 20: Münch.-k.: *sem rosda*, *sem mol*, Jord.-k.: *sem rosda*, *sem mol*" = Vulg.: *neque erugo, neque tineae* | gör.: *οὐτὲ σῆς, οὐτὲ βρώσις* = Assem.: *nī ѣръвъ nī тъѣ*, Zogr., Mar.: *нн ѸРѸКѸ нн ТѸА'К*, Sav. kn.: *нн ѸРѸКѸ нн ТѸА'К*.

A legtöbb szláv bibliafordításban e helyen «*ѣръвъ* i *тъѣа*» olvasható (v. ö. Ostrom., Ostrog., Erzsébet-bibl., Pol., Mir., Nik., BERČ.: Ulomei). A görög szövegben ma *σῆς καὶ βρώσις* tehát *moly* és *rozsdá*-ról van szó (v. ö. *βρώσις*-ra *βρώσω*: rág, eszik és m. *eves*: [enni-ből] gennyedt); ugyanez a sorrend a görögből fordított újabb gör. kel. szláv bibliafordításokban (v. ö. or. népi: *моль и ржа*, kisor. *милъ и ржа*, Стожк.: *молѣицъ и ржа*, Vuk: *moljac* i *rdja*), valamint a görögből készített protestáns szláv újtestamentomban (v. ö. DALM.: *molli* inu *erja*, KŰZMICS: *mol* i *erja*). — Ha már most a CYRILL- és METHOD-féle görög eredeti szövegben szintén *σῆς καὶ βρώσις* volt a sorrend, akkor a CYRILL- és METHOD-féle fordításban *σῆς* = *ѣръвъ*, *moly*, *βρώσις* = *тъѣа*, *rozsdá*. E nézetet igen valószínűvé lehetne tenni, ha a Luk. XII. 33. alatt (l. lejjebb) szintén elő nem fordulna a gör. *σῆς* = *тъѣа*-val fordítva. Főleg ezt a helyet tekintve, az a meggyőződés, hogy a CYRILL és METHOD előtt fekvő görög eredetiben «*βρώσις καὶ σῆς*» volt a sorrend, innen a lat. *erugo et tineae*. Az óbolg.-ban tehát *ѣръвъ* = *rozsdá*, *тъѣа* = *moly*.

Megerősíti az óbolg. *тъѣа* = *moly*-t a következő hely még:

3. Luk. XII. 33: Münch.-k.: es *mol* meg nem semmisíti, Jord.-k.: az *moly* = Vulg.: *neque tineae corrumpit* | gör.: *οὐδὲ σῆς διαφθείρει* = Assem.: *nī тъѣ* *тъѣтъ*, Zogr., Mar., Sav. kn.: *ТѸА'К*.

Ez idézetből az látható, hogy az óbolg. nyelvemlékekben a *moly* = *тъѣа*, s ez van meg az óbolg. nyelvemlékek alapján fejlő-

dött régi nyelvemlékek (v. ö. Ostr., Trn., Pol., Mir., Nik.) egy részében.

Az óbolg. emlékekben nem fordul elő a *molъ* szó, MIKLOSICH Lex. pal.-a is csakis orosz és szerb szerkesztésű emlékekből közli a szót. S erre tudnunk kell, hogy az orosz szerkesztésű nyelvemlékekben a *tblja* helyén a *мѡлѡ* már a XIII-ik században fellép (v. ö. AMFILOCHIJ III. 2, 91.), az óbolg. nyelvemlékeknél fiatalabb egyh. szláv fordított részekben meg nem *tblja*-t, hanem *мѡлѡ*-t találunk (v. ö. AMFILOCHIJ I. 2, 54. Šiš., Hval. ruk. : Jak. V. 2, Grig. Par. 62. l. jegyzet: *мѡлѡ* = Bécsi-k. JocheI II. 25 : a' *herńo*).

E fejtegetésből már most azt tanultuk, hogy az óbolgár nyelvemlékekben a *moly*-nak *tblja* a neve, ezt a *tblja*-t az orosz és szerb emlékekben később a *мѡлѡ* szorítja ki (v. ö. JAG., Zur Entst. II. 62.). CYRILL és METHOD tehát nem hívta a *moly*-t *мѡлѡ*-nak, hanem *tblja*-nak.

Ha most arra a kérdésre akarunk felelni, milyen nyelvből való átvétel a magyar *moly*, át kell kutatnunk a különböző szláv bibliafordításokat és a mai szláv nyelveket. A bibliafordításokban ezeket a szavakat találjuk (a helyekre v. ö. Máté VI. 19, 20, Luk. XII. 33, Jakab V. 2.):

1. *tblja* = óbolg. *тѡлѡ*, előfordul Máté VI. 19, 20. helyen az Osztrogi és az Erzsébet orosz bibliákban;

2. *molъ* = α) orosz fordítások (Osztrogi és Erzsébet-bibl. : Luk. XII. 33, Jakab V. 2, orosz népnyelvi, kisorosz népnyelvi *мѡлѡ*); β) *molj*: horvát fordítások: TRUBER, dalm. horvát (Ezsaiás L:9; Zárai, Bernát-féle és Rańin lectionarium), isztriai horv. (Ezsaiás XIV. 11, L:9, LI:8.); γ) szlovén fordítások: DALMATIN, osztrák szlov. (*molj*, *molli*); δ) *mol*: hazai szlov. KŰZMICS, cseh, kralici, VÁCLAV, tót: PALK., lengyel.

3. *molec* = α) bolgár: RYLEC, bolg. népnyelvi; β) *moljac*: szerb: VUK, STOJK.

4. *trma* (v. ö. olasz *tarmo*) = horv.: spalatói Bernát-féle lectionarium (Máté VI. 19, 20.).

Ez összeállításból az tűnt ki, hogy a m. *moly*-nak megfelelő szó a bolg. és szerb fordításokban *molec*, *moljac*, ez pedig képzésénél fogva nem lehet az átvett alak.

A mit a bibliafordítások vallottak, azt vallják a «*moly*»-ra a mai szláv nyelvek is; a szláv nyelvekben ma a *moly*-t a következőkép hívják:

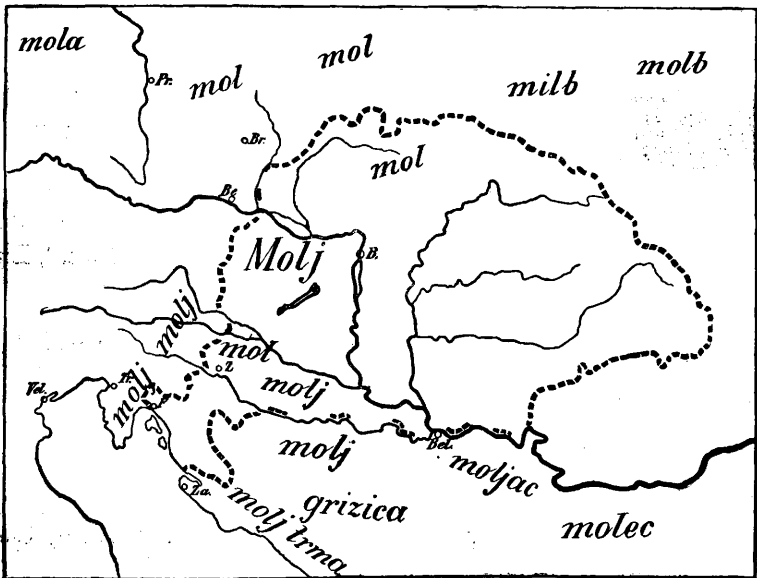
1. *molb* = or. *molb*, kisorosz *milb*, lengy. *mol*, cseh-tót *mol*, hazai-szlov. *mol*, osztr. szlov. *molj*, *mol* (MEGISER). kaj-horv. *mol* (HABD., BJELOST., JAMBR.), éjszaki-horv. *ča*: *mólj* (*molj*, Nem. II. 376.);

2. *mòljac* = szerb-horv.: stóka<sup>v</sup>ština: *mòljac* (VUK, LANOSSOVICH és RELKOVICH: Gram., VOLTIGGI);

3. *molec* = bolg. *moléc* (*molci*, ČANK. Gramm. 23, DUVERNOIS).

4. *grizlica*, *grizica* (ez járatos Dalmáciában, v. ö. STULLI, BELLA, MICALIA); a nyelvtörténeti fejtegetésben láttuk, hogy Dalmáciában az olasz eredetű *trma* is járatos volt, ma úgy látszik ismeretlen.

Az ide mellékelt térkép



mutatja, hogy a *moly*-t a bolgárban ma nem hívják *molb*-nak, hanem *molec*-nek, s ebből a magyar *moly* képzése miatt nem való; régen sem hitták *molb*-nak, mert a régi szövegekben *tylja* áll. Így tehát, bár a *molb* közszláv szó (v. ö. alakulására ГЕР., Hist. ml. I. 77.), mivel a bolgárban sem ma (v. ö. МИКЛ. Diction.), sem a múltban nem hívták *molb*-nak a «tinea»-t, hanem *tylja*- vagy *molec*-nek, a m. *moly* nem is lehet bolgár eredetű. Nagyon kecsesgató, hogy a hasonló jelentésű *kukac*, *pondró*, *zsizsik* szavakkal is a *moly* kapcsán foglalkozzam, e részben azonban az olvasót a szójegyzékre utasítom.



B) *Rogya* (ragya). *rozsa*.

A *moly* szó tárgyalásánál kifejtettem, hogy az óbolg. evangéliumok Máté VI. 19, 20. alatt előforduló *ѣръвъ* szava nyilván «rozsdá»-t jelent. Јагió szerint Cod. Mar.-ához csatolt indexben a *ѣръвъ* = «*aerugo, σής*»; ez értelmezés a görögöt illetőleg alig helyes, mert *σής* = *moly*. Az óbolg.-ban a *ѣръвъ* = *vermis*, de a *ѣръвъ* = «rozsa» jelentés is kimagyarázható (v. ö. óbolg. *ѣръкленъ* = *veres*, Máté XXVII. 28, lat. *rubigo* = *rozsa* és az óbolg. *ръзда*, a mely «vörös» színt jelentő szóval függ össze, VONDR. Altk. gr. 81, *ѣръвъ* alatt Микл. EtymWb.). E *ѣръвъ* adatot leszámítva az óbolg.-ban előkerül a *rozsa* még két ízben, az egyik hely ez:

1. LXXVII. Zsolt. 46: Apoc. k.: es ada  $\delta$  gimblezöket *rojanak* (Döbr.-k.: *čerebohnak*) = Vulg.: et dedit *aerugini* fructus eorum | gör.: *καὶ ἔδωκε τῇ ἐρυσίβῃ τὸν καρπὸν αὐτῶν* = Psalt. sin.: *І ДѢСТЪ ѣрески плодъ ѣрък*. — Ez idézetből tehát az tűnik ki, hogy a CYRILL és METHOD-fele nyelvben a «rozsdá»-ra a legrégebb kifejezés görög jövevényszó: *ѣрески* = gör. *ἐρυσίβη, ἐρυσίβη* (v. ö. Јаг., Zur Entst. II. 69. Микл. Lex. pal.: *ѣрески*). — Ezt az *ѣрески*-t később a különböző szerkesztésű emlékekben kiszorítja egy másik szó; az oroszokban *rža* (v. ö. Ostrogi bibl. LXXVII. 46: *ржк*), a horvátokban *rja* (v. ö. BERČ.: Ulomci: *r'ji*).

2. Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb redactiójában előkerül a m. *rozsdá*-nak megfelelő óbolg. *ръзда* is, még pedig a Cod. Supr.-ben; a hely ez (297. l.): *ѣд'на осла рѣжда желькнижъ оуѣкститъ* = egy köszörűkő, fenkő lehorzsolja a vas-*rozsdát*.

Az óbolg. emlékekből tehát azt tanultuk, hogy a legrégebbiekben *ѣрески* (esetleg *ѣръвъ*), a fiatalabb szerkesztésűekben *ржжа* a m. *ragya, rozsa* megfelelője. A különböző szláv bibliafordításokban (v. ö. Máté VI. 19, 20, Jakab V. 3.) ezeket a kifejezéseket találjuk:

1. *rža* = *ragya, rozsa*: orosz és kisorosz fordítások, szerb: Стожк.

2. *ръзда* = *rozsa*: bolgár népi fordítás és РУЛЕС (*ржжа*); középbolg. *ražda* (LAVR., Obzor).

3. szerb-horvát szloven fordítások: *rdja* (VUK és RAJIN), *hrdja* (VUK-féle latin betűs bibliakiadás), *rja* (spalatói BERNÁT-féle lect., osztr. szlov. népi), *arja* (TRUBER), *erja* (krajnai és hazai szlov.: DALM., KÜZMICS).

4. A cseh fordításokban *rez*, a tótokban *zrdzavina*, a lengyelekben *rdza* áll.

Ha már most a *ragya*, *rozszda* szláv megfelelőit a mai nyelvekben nézzük, ezt találjuk:

1. bolg. *rěždá* (DUVERNOIS), *rěžda* (KARAV. Pamj.), *rěždū* (CANKOFF 204.), *rěžda* (Sborn. X. 356. MIKL. Slav. Bibl. I. 46.). — A magyar *rozszda* kétségtelenül ebből a bolgár alakból való.

2. or., kisor.: *rěžu*, magy. kisor.: *irža* (Denkschrift. XXVII. 271.).

3. szerb-horv.: *rdja* (VUK), *èrja* (RAD CXVIII. 4.), *řjav* (rozsdás, RAD CIII. 70. NEM. II. 194.), *araja* (VOLTIGGI STULLI, MICALIA, BELLA), *rřighja* (MICALIA); *kaj-kavac* területen: *ergya*, *ergyà* (HABELICH, BJELOST.), *argya* (JAMBR.), *hergya*, *hèrgya* (BJELOST., JAMBR.).

4. szlov. *rja* (PLETERSNIK), *erja* (MEGISER, KÜZMICS), *ruja* (osztr. népi bibl. ford. Jakab V. 3.).

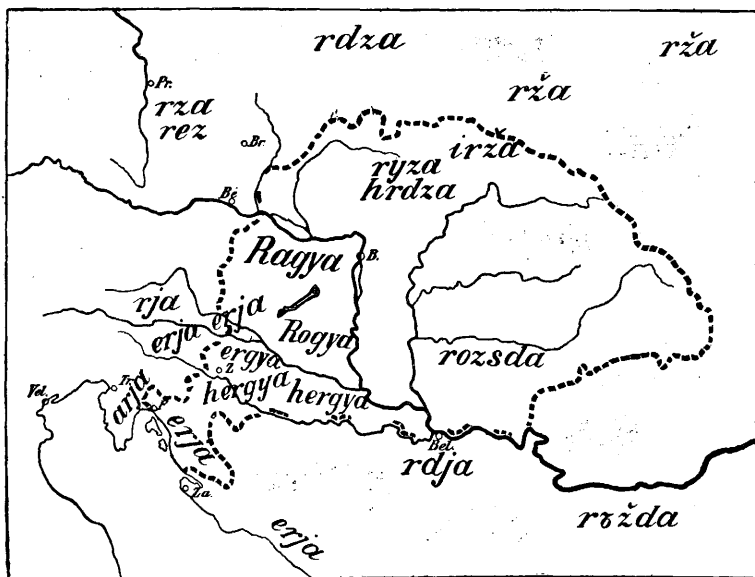
5. lengy. *rdza*, cseh *rza*, *rez*, t. *rez*, *ardza*, *hrdza*, *rydza* (ZATHURECKÝ: Přislovi).

E különböző szláv nyelvi alakok nem mindegyike felel meg az óbolg. *rěžda*-nak (alapnyelvi *\*rudhja*, v. ö. VONDR. Altk. gr. 60, 81, 96.), hanem egy része, a milyen a t. *rydza*, horv. *righja*, egy bolg. *\*ryžda* (ѣ—ѣ nyújtással) alaknak felelne meg.

A m. *ragya*, *rogya* (v. ö. Bécsi-k.: Joche I. 4, II. 25, Amos IV. 9, Aggeus II. 18. = *roga*) hangalakjánál fogva szerb-horvát-szlovén eredetű. A szó nem csupán a što-szerb nyelvjárásban hangzik *gy*-vel (*rdja*), hanem *gy*-vel van a szó a *kaj*-horv. nyelvjárásban is, itt a szó *ergya*, *hergya* (régibb *\*rgya*). A hazai szlovénben a szó *erja*; itt azonban az eredeti *j* (és *g*) általában *gy*-nek hangzik; erre bő példákat olvashatunk KÜZMICS Újtestamentomában, a szlovén Sztarisinsztvo-ban s bármely hazai szlovén könyvben, itt *gyo* = *jo* (evett), *gyasz* = *jaz* (én), *gyakí* = *jakí* (erős), *gyeszi* = *jeszi* (eczet) stb., stb. (v. ö. *mcgye* és *angyal* alatt). A hazai szlovénben az *erja* *ergyà*-nak is hangzik, bár ez alakot könyvekből kimutatni nem tudom. Hogy a szlovén-horv. *erja*, *ergya* eredetibb *\*rgya*-ból való, felesleges bizonyítani; itt az *r*-ből gyakori az *er* (v. ö. hazai szlov. *erkao* = *rkao*: szólt, *erjüjoucsi* = *rjüjoucsi*: ordító, *erdécsi* = *rdécsi*: vörös stb., osztr. szlov. *erš* = *rozs*, MEGISER, *kaj*-horv. *hèrs*: JAMBR.), e sajátság azonban más délszláv területeken is megvan (v. ö. RAD LXV. 156.). Ide való jelenség, mikor a m. *ország*ból a délszláv nyelvek *rusag*-ot\*) csinálnak (v. ö. *Orsava* = *Rušava*, LIPSKY, Repert., lásd részletesen a hangtanban) stb.

\*) V. ö. NyK. XXVII. 256. (Szerk.)

E fejtegetésből tehát azt tanuljuk, a mint azt az ide mellékelt térkép is szemlélteti, hogy a *rozŝda* bolgár, a *ragya* pedig szlovén-horvát eredetű nyelvünkben.



#### Olasz, oláh.

Kétségtelen dolog, hogy a szláv alapnyelvi \**volh* (ol-on emelkedő hangsúlylyal, v. ö. szerb *viàh*, *vlàha*, orosz волóхъ, волóха, čakav. horv. *vlàha*, *vlàha*) felnémet eredetű szó a szóban levő *h* alapján, a mely lautverschiebung útján vált a németben egy régibb \**volko*-beli *k*-ból, a mely viszont *Volcae* kelta törzs neve. A mily bizonyos az, hogy ez ófn. *walha* (germ. \**volko*)-ból való a szláv szó, épp oly bizonyos, hogy az *e* szóval összefüggő m. *olasz* és *oláh* szláv közvetítéssel kerültek bele nyelvünkbe. A szláv nyelvek egy részében azonban a *vlah* kizárólag *olasz*-t, másik részében kizárólag *oláh*-t jelent. Az alábbi sorokban a szó jelentése és földrajzi elterjedése alapján kutatni fogom, milyen eredetű az *olasz* s milyen az *oláh*. Eleve is valószínű, hogy két különböző szláv nyelvből került e két szó nyelvünkbe.

Az óbolg. emlékekben *роумниѣ*, *Роума*, *римляниѣ*, *роумьскѣ* (v. ö. Cod. Supr.: 108, 107, 110, 283, 325, 421.): római-t,

Rómá-t, latin-t (később aztán byzancezi görögöt, v. ö. Konstantinápoly = **ΝΟΒΗ ΡΗΜΑ**, egy 1319 szerb oklev. ben, Zborn. 23.) jelentenek; itt *olasz*-ról a mai értelemben nincsen szó. Az óbolg. nyelvemlékek alapján fejlődött egyházi szláv nyelvemlékekben azonban szó van *Olaszországról*, *olaszról*, még pedig az Apostolok csel.-ben. A helyek ezek:

1. Apost. csel. X. 1: Jord.-k.: *olaz* orzagh bely sereghnek hadnaggya = Vulg.: centurio ex cohorte quæ dicitur *Italica* | gör.: *ἐκατοτάρχης ἐκ σπειρῆς τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς* = szerb emlékek: **Šiš**: **СЪТЪННИКЪ УТЪ СПЕРИ НАРНИЦАЦИМЕ СЕ ИТАЛСКЪ**, Hval. ruk.: **ИТАЛСКЪ**; orosz emlékek: Ostrogi bibl.: **ИТАЛНСКА**, másutt: **ИТАЛСКЪ** (v. ö. AMFILOCHIJ: I. 1, 258.).

Vannak azonban szláv fordítások, a hol a magyar szónak megfelelő fordul elő, ezek:

hazai szlov. KÜZMICS: *vlaski*, osztr. szlov. DALMATIN: *lashka*, *ča*-horv.: TRUBER: *vlaška*, cseh: kralici: *wlasky*, lengy. *włoska*, szorb (Kühn-féle): *walska*.

2. Apost. csel. XVIII. 2: Jord.-k.: *olaz* orzaghbol = Vulg.: ab *Italia* | gör.: *ἀπὸ τῆς Ἰταλίας* = szerb eml.: Hval. ruk.: **УТЪ ИТАЛКЪ**, orosz eml.: Ostrog. bibl.: **Ū ИТАЛІА**, másutt: **Ū ИТАЛНН** (v. ö. AMFILOCHIJ I. 1, 455.). — A magyarhoz hasonló szóval:

hazai szlov. KÜZMICS: *z-Vlaskoga* országa, osztr. szlov. DALMATIN: is *Lashke* deshele, cseh: VÁCLAV, kralici, tót: PALK.: *z Wlach*, lengy.: *ze Włoch*, szorb.: *s Walskeje*.

3. Apost. csel.: XXVII. 1, 6: KÁROLYI: *Olaszországba* = Vulg.: in *Italiam* | gör.: *εἰς τὴν Ἰταλίαν* = szerb emlékek: Šiš, Hval. ruk.: **КЪ ИТАЛНЮ**, orosz emlékek: Ostrogi biblia: **КЪ ИТАЛНЮ**, másutt: **КЪ ИТАЛН** (v. ö. AMFILOCHIJ I. 1, 653. 656.).

A magyarhoz hasonló szóval: hazai szlov. KÜZMICS: *v-Vlaski* ország, osztr. szlov. DALMATIN: *v' Lashko* deshelo, cseh-tót: VÁCLAV, kralici, PALK.: *do Wlach*, lengy.: *do Włoch*, szorb: *do Walskeje*.

4. Zsid. XIII. 24: KÁROLYI: *Olaszországból* = Vulg.: de *Italia* | gör.: *ἀπὸ τῆς Ἰταλίας* = szerb emlék: Hval. ruk.: **УТЪ ИТАЛКЪ**, orosz emlékek: Ostrogi bibl.: **Ū ИТАЛНН**, másutt: **Ū ИТАЛКЪ**, **УТЪ ИТАЛІА** (v. ö. AMFILOCHIJ II. 2, 679.). A magyarral egyező szó:

hazai szlov. KÜZMICS: *z-Vlaskoga* országa, osztr. szlov. DALMATIN: is *Lashke* deshélé, cseh-tót: VÁCLAV, kralici, PALK.: *z Wlach*, lengy.: *z Włoch*, szorb.: *s Walskeje*.

5. IV. Mózes XXIV. 24: Jord.-k.: *olaf* orzaghbol, a gör. kel. bibliafordításokban «kitaj»-ról van szó, s ez szövegeltérés (v. ö. TÁRKÁNYI), a sárospat. lengy. bibliában azonban «*z Włoch*» áll.

A legújabb gör. kel. szláv fordításokban az *olasz*-ra a fent elősorolt helyeken ezeket a kifejezéseket találjuk: α) bolg. ford.: *Italia, Italiya, italijski* (RYLEC, bolg. sz.), β) szerb ford.: *Italiya* (СТОЈК.), *Talijanska, Talija* (VUK), *italianskij* (СТОЈК.), *tal-janski* (VUK); γ) Orosz ford.: *Italiya, italijskij* (kisor., or. népnyelvi).

A nyelvtörténeti adatok tehát azt vallják, hogy a szláv nyelvek egy része az *olasz*-t, Olaszországot *italьskь, italijskь, italianьskь, talianski, Italiya, Tulija* szavakban ismerte; ide tartoznak az orosz, kisorosz, bolgár, szerb nyelvek s a horvátnak egy része. A szláv nyelvek egy másik része az olaszt *vlah*-nak, *vlaski*-nak, Olaszországot *Vlahy-, Vlachy*-nak nevezi, ide tartoznak a szlovén, cseh-tót, lengyel és a szorb nyelv.

A nyelvtörténeti vallomások után forduljunk a mai nyelvekhez, mit tudnak ezek az olaszról. Itt azt fogjuk találni, hogy a szláv nyelvek két részre szakadnak az *olasz* elnevezést illetően:

A) *Italiya, italijskij* = Olaszország, *olasz*:

α) nagyor. Италия, италянскій (MITRÁK), kisor.: Талия, Италиа, талианьскій (ZELECHOWSKI);

β) bolg.: *italijьnski*: olaszúl (CANKOFF, Gramm. 58. l.);

γ) szerb: *Talija, talijan, talijanski* (VUK);

δ) horvát. A horvát nyelv az a része, a mely a tengerparton az olaszszággal közvetlenül érintkezik, *talijan, talijanski* neveket használja (v. ö. ŠURM. 242, NEM. II. 214, DELLA BELLA, VOLTIGGI).

Hogy e nevek mind az olasz *italiano*-ra, lad. *talián*-ra, mint közvetlen forrásra mennek vissza (v. ö. IVE 20.), felesleges magyaráznunk.

B) *Vlachy, Wlochy, Vlaski* ország, *Laska* deshela = Olaszország stb.

α) hazai szlovén: *vlah*: 1. olasz (v. ö. vlahi ali taliánje, KÜZMICS: Nouvi zákon V, IX, X. 339, 433, 668.); 2. általában latin (v. ö. u. o. 102: deakom ali vlahom); *Vlasko, Vlaski* ország: Olaszország (v. ö. u. o. v Itálii ali vlaskom), *vlaski* adv.: olasz;

β) osztr. szlov. (görzi): *lah* (gen. *láha*): Italiener (Sitzungsber. CXIII. 389.), *lah*: olasz (LINDE), *laski*: italienisch (DALMATIN, MEGISER), *Laska* (t. i. z e m l j a, JANEŽIČ), *Lahovše* (LINDE): Olaszország.

E pontnál jegyzem meg, hogy a mai *kaj*-horv. nyelvjárásban, a melynek neve egykor szlovén volt, szintén *vlah* volt az «olasz»; ezt abból tudjuk, hogy a tatár-dulás után Zágráb egy utcájában

olaszok telepedtek le, s ez utcát egész a mai napig «*vlaška ulica*»-nak = olasz utcának hívják.

γ) cseh: *Vluchy, Vlasko*: Italien, *vlaši*: Italiener, *vlaška*: Italienerin, *vlašký*: italienisch (RANK); LINDÉNél *wlach* és *wluch*: olasz.

δ) tót: *vlach*: olasz, *vlaški*: olasz (v. ö. BERNOLÁK); *Szepes-Olaszi* = Wallendorf, tótul *Vluchy*, Kis-, Nagy-*Olaszi* (Liptó m.) = Malé, Velké-*Vluchy* (v. ö. LIPSZKY).

ε) lengy. *Włochy*: Italien, Wälschland, *włoch*: Italiener (LINDE).

ζ) szorb: *Walska*: Italien (KÜHN).

A mai nyelvek megerősítették tehát azt az eredményt, a melyet a nyelvtörténeti vizsgálat az *olasz* szót illetőleg megállapított. Ha mi már most a Vita Methodii című orosz szerkesztésű legendában azt olvassuk, hogy hazánkba METHOD idejében sok térítő jött «*НЗЪ БЛАХЪ*» = ex Italia (cap. V., v. ö. JAG. Zur Entst. I. 6.), s ugyanitt a latin = *ΛΑΤΗΝΙΚΚ* (v. ö. Vita Meth. cap. VI, VIII, XVII.), akkor ez újabb erősség a mellett, hogy e legenda magyarországi fogalmazású, itt kerülhetett bele a *БЛАХЪ* = Olaszország, épp úgy mint belekerült pl. a *mišu* = mise, de azért e szavak mindig hazánk területének kifejezései és nem óbolgár, vagy bolgár szavak voltak. Az ide mellékelt térkép



világosan bizonyítja, hogy a m. *olasz* szó nyugatról, a szlovénból került bele nyelvünkbe. S ezt támogatja az is, hogy szó csakis olyan

szláv népeknél jelent *olasz*-t, a melyek az olaszszággal közvetlenül nem érintkeznek. S ez a jelentése a szláv szónak kétségtelen német jelentés. Az osztrák németek Karinthiában *Wälsch*-nak hívják az *olasz* t (v. ö. LEX. Kärn. Wb., SCHMELLER BWb.: *walh, walch* alatt), PESTI GÁBOR Nomenclaturájában az olasz szavaknak oszlopczime állandóan *welsch*. A középkorban a felnémetek állandóan *walh* oknak hívták az olaszokat (v. ö. pl. 1309 ből HORNECKI OTTOKÁR krónikája: von *walhischer* art, *welhisch*. VOLF, Kiktől tanult a magyar írni-olvasni? 75. l.), s e használat ki van mutatva a VIII. század óta (v. ö. *walhō-land*. MÜLLENHOF, DA. II. 279, IV. 100.).

Fentebb azt állítottam, hogy az *olasz*-szal egy többlől fakadt az *oláh* is, s az is, ez is szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Az óbolg. nyelvemlékekben ugyan nincs szó az *oláh*-okról, de egyéb emlékek alapján el tudjuk dönteni, hogy az *oláh* milyen úton jutott nyelvünkbe.

Említettem, hogy az összes szláv nyelvekben megvan a *vlach, vlah* szó, az is bizonyos, hogy a szó a németből került bele a szláv-ságba, s eredetileg a szlávban is általában azt jelentette, a mit a német szó, a IX—X. században azonban a szláv nyelvekben megvolt a kettős jelentés, még pedig az, a melyik a magyarban is megvan (v. ö. JIREČEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, 35, 41, 102. l.). A szláv nyelvek egy részében *olasz*-t, más részében *oláh*-ot, illetve először balkánfélszigeti rómaiát jelent. Nyelvtörténeti vizsgálódás és a mai használat alapján a következőket mondhatjuk:

A) *Vlah* = *oláh*, szláv alapnyelvi *volъхъ*.

α) or. волѡхъ (gen. волѡха): *oláh*, előfordul a Lětopisъ po Ipat. 2, 3, 6, 14. l., u. o. 2. l.: волошская земля = *Oláhföld, -ország*. Ma ugyanígy: волѡхъ = *oláh* | *kisor.*: вѡлох, волѡшин = *Wallache, Rumäne* (ZELECHOWSKI); e *kisor. voloch* hangsúlya miatt lengy. kölcsönvétel (v. ö. Bγ.).

β) bolg. *vlah, vlach* (többes: *vlási*, САНКОФ Gram. 1, 19, 23.), влахъ: волѡхъ, молдованинъ (KARAVELOV: Pamj., DUVERNOIS), *Vlaško* = minden terület, a hol *oláhok* laknak (DUVERNOIS).

γ) szerb: *vlàh* (gen. *vlàha*): 1. *oláh* (v. ö. ВУК, CVLJIĆ: Nasil. srp. zem. I: beli *vlasi*, *kucoclasi* stb.); 2. Boszniában és Hercegovinában a szerbek gör. keleti szerb testvéreiket *vlah*-oknak hívják (ВУК), ugyanígy Raguzában (v. ö. RAD CXXXVI. 227.) bármilyen nemzetiségű gör. keletit; Novi-Zengg vidékén a horvátok *vlah*-nak hívják a gör. keletieket, a kik a hegyek közt laknak; 3. Dalmáciában a róm. kath. *morlacco* k önmagukat *vlah*-oknak hívják (v. ö. ВУК, МІСАЛИА, VOLTIĞGI). A szerb nyelvemlékekben *vlah* = *unterthan, hirt*, ugyanígy a horvát tengerparti glagolicza oklevelekben (ŠURM., ДАНИЋИĆ, RJEČ., NOVAKOVIĆ: Zakon Št. Dušana).

δ) A tengerparti horv. nyelvben *vlàh, vlàha* (NEMAN. I. 369.)

= oláh; a kaj-nyelvjárásban *ulah* (olv. *vlah*, HABDELICH), *vlah* (v. ö. BJELLOSTIJENEC). E szó benyúlhat a szlovén területre is, mert itt előfordul JANEŽIČ-nál *vlah* = oláh. A szlovének azonban az *oláh* t *šokec*-nek nevezik (a bribiri kanonok értesítése, a ki krajnai születésű).

Az oláhok magukat nem hívják *vlah*-oknak, hanem *rumun*-nak (v. ö. WEIG., Jahrb. VIII. 317, IX. 229.), csupán az isztriaiak (a szomszéd szlávok ezeket *čiribirc*-eknek csüfolják, v. ö. Osztr.-m. monarchia írásban, Isztria, 212. l., E. Ph. Közl. XXV. 885.).

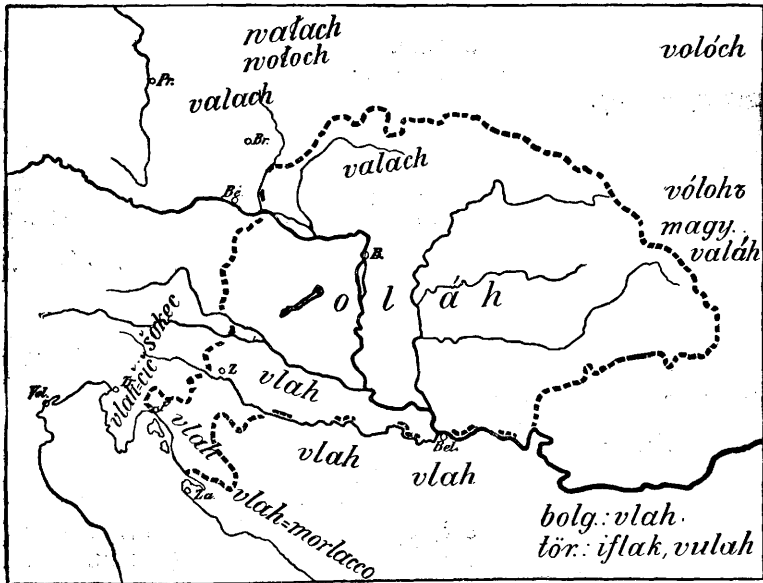
B) *Walach* = ném. *walach*, lat. *valachus*; e B) alatt felsorolt szavak újabb német kölcsönzések (v. ö. GEBAUER. Hist. m., I. 35.):

α) tót: *walach*: oláh (BERNOLÁK), az alföldi tótságnál csak többestben hallottam a szót: *olászi* (egyesben *olásina*, férfi), a mi magyar eredetű. A tótban *walach*: pásztort is jelent; ma *walach*, több. *valasi*; *valashy*.

β) cseh *valach* = oláh (GEBAUER szerint német eredetű); a morvaországi szláv dialektusok közt van egy «*nařeči valasské*» (v. ö. BARTOŠ I. 59.), s ez oláh eredetű népet ma is *valach*-oknak hívják.

γ) lengy. *walach*, *wotoch*: aus der Walachei, Wallache (LINDE), *wotoski*: walachisch.

Ha már most az *oláh*-ot jelentő *vlah*, *valach* szónak megrajzoljuk a térképét, azt fogjuk látni, hogy azok a népek hívják *vlah*-nak az «oláh»-t, a melyek *taliján*-nak, *italiján*-nak az «olasz»-t. Az *oláh* elnevezéseknek ez a terkepe:





Hátra van még, hogy az *oláh*, *olasz* szavak hangalakjáról szóljak.

A szláv nyelvekbeli alapalak *\*volhъ*, az első szótagon emelkedő hangsúlylyal. Ezt bizonyítja a szerb *vlàh* (*vlàha*), *ca*-horv.: *vlàh* (*vlàha*), or. БОЛОХЪ (БОЛОХА). A cseh-tőlban *\*vlàch*-ot várnánk, s LINDENÉL van is cs. *vlàch*, mindazonáltal ezt téves adatnak tartom, s azt hiszem, hogy a csehben igen korán egy eredetibb cs. *\*vlàch*-ból *vlach* lett. Ennek a rövidülésnek oka nyilván az egyes számi acc. és voc. hangsúlyozásában keresendő (v. ö. JAG., Zur Wiener Philologenversammlung, Indog. Forsch., Anzeiger III. 12. §. p. 251—254. l.), a honnan a rövid *a* átvonódott a nominativusra is. Hogy a szláv nyelvekben a *\*volchъ* szó ilyen szabályosan van meg, abból következtethetjük, hogy az átvétel a németből még a szláv népek mai elhelyezkedése előtt történt. Hogy ez egységes szláv nyelvben az alapnyelvi szláv *\*volchъ* mit jelentett, nem tudjuk; valószínűen ugyanazt, a mit eredetileg a német szó: keltát, romanizált keltát (v. ö. bolg. *vlaski* = frank. DUVERNOIS, Franciaország őejn. *Valland*, ófn. *Ualholant*, JIREČEK, Die Romanen 35. l.). A szláv nyelvek mai elhelyezkedése alkalmával változáson mehetett át a szó (v. ö. ŠAFARIK: Slav. Alter. I. 236—237.) jelentése is, e jelentésvá tozás a Balkán félsziget VII—X-ik századi ethnikai kialakulásával függ össze; a szláv nyelvek egy részében «olasz»-t, más részében «oláh»-t jelentett s jelent ma is a szó.

A m. *olasz* szó állandóan «italiener, italienisch» jelentésű; régi emlékeinkben *francziá*-t is jelent (v. ö. Schlägli szój. gallicus — *olas*, Marg. Leg.-ban is, itt *Olasz* = Lombardia); a szóban levő rövid *a* kétségtelenül délszláv eredet mellett tanúskodik, az meg, hogy a szó csak a szlovéneknel van meg «italiener» jelentésben, azt vallja, hogy a m. *olasz* délszláv szlovén eredetű. A m. szóban levő *sz* a többes számi *vlasi*, vagy *Vlasko*, *vlaski*-ből magyarázható; e szerint a szót nem a nom. alakban vettük át. A másik hangtani magyarázat a m. *o*-ra vonatkozik; a magyarban *ol*-, a szlávban *vl*- a szókezdet. Ennek megértésére felhozom, hogy a fumei horvátban *orebàc* = szerb *vràbec* (veréb, RAD CXXIV. 110, 113.), a Száva egyik mellékfolyója PAULER GYULA «Magyarország szt. István idejében» című térképén *Orbász*, a melynek szerb-horv. neve *Vrbās* (VUK), a horvátországi *Vrbovec* 1502-ben *Orbóc* (v. ö. Vienac 1890, XXII. 254.), Zalamegyében volt *Obornak*, régen *Vrbanuk* (CSÁNKI,

Magy. földr. III. 87.). A példák azt mutatják, hogy a *v r + vocalis* előtt *o*-nak hangzik néhány szerb-horvát szóban. Az ellenkező irányú fejlődésre is van példánk; a szlov. «*onuća*» sok helyen *vnúca*, *vnúca* (v. ö. RAD XLIII. 25.), ugyanígy a hazai kisor.-ban *орѣшки* = *vrišky*, *облискати* = *vbyškati* (v. ö. VRABÉLJ: Ugror. spivan. I. 55, 69.). Azt hiszem, ide tartozik az Ulászló: *Vladislav* esete is; a m. olasz-beli *o* tehát szláv nyelvjárási sajátosság, s nem úgy magyarázandó, mint Микл. Slav. Elem. cz. művében (8. l.) tette; a bolgárban ez a sajátosság nincs meg (v. ö. ČANK., Gram. 7; Cod. Supr. 225: ΟΥΛΛΥΚ = gör. Ουάλλης, Valens, 227: ΟΥΗΚΤΟΡ', ΟΥΑΛΕΡΙΑ ugyanilyen lesz, LESKIEN Altb. gr. és Lex. pal.-ban hiányzik).

Az *oláh* szó egyesszámi alakból való, s azt hiszem, hogy eredetibb alakja *valáh* (első *a* ejtéskönnyítő *vlah*-ból) volt, a mint a moldvai csángók ma is mondják (v. ö. MTsz.); ebből a *valáh*-ból lett az olasz hatása alatt *oláh*. Az *oláh* szóban levő hosszúságot azonban nem tudom megmagyarázni. A szó jelentése alapján csakis szerb-horv.-bolgár eredetű lehet, ámde a bolgár nyelv nem ismeri a mennyiségbeli különbségeket, a szerb-horvátban meg rövid az *a*. A megnyújtásból nem azt következtetem, hogy a bolgár *a* az átadáskor még hosszú volt, hanem a nyújtásnak a magyarban kellett megtörténnie. Útját-módját azonban nem tudom.

MELICH JÁNOS.